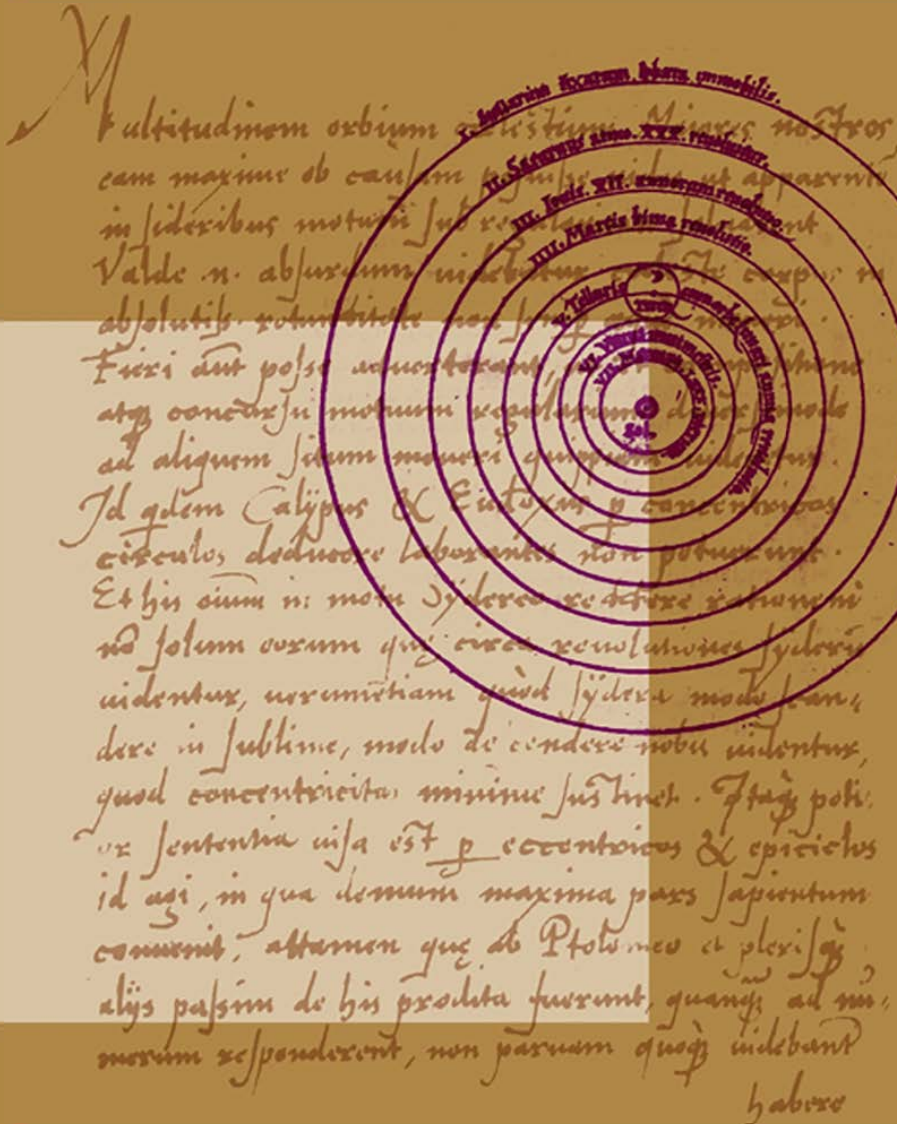

Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

OBSAH

ČLÁNKY

- 223 Alchymista Petr Hlavsa ve službách Viléma z Rožmberka -
myšlenkový svět a společenské poměry českého alchymisty
v 16. století • MAGDA DOSTÁLOVÁ
- 238 Italská cesta J. M. Marci a Fr. K. Šternberka (1640) • JOSEF
SMOLKA
- 247 Budova vysoké školy chemicko-technologického inženýrství
v Praze Dejvicích a architekt Severin Ondřej (1889–1964) •
MILENA JOSEFOVIČOVÁ

RECENZE

- 262 Alica Kapellerová – László Kovács. 150 rokov bratislavskej
detskej nemocnice. Bratislava, 2005 • PETR SVOBODNÝ
- 264 Karel Chobot. Dějiny hmyzu v obrazech, dějiny obrazu hmyzu.
Červený Kostelec, 2010 • MONIKA ŠPELDOVÁ
- 266 Libor Koudela: O pojetí křivky. Kanina, 2013 • JOSEF JANYŠKA
- 269 Doubravka Olšáková. Věda jde k lidu! Československá společnost
pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd
v Československu ve 20. století. Praha, 2013 • MIROSLAV KUNŠTÁT
- 276 Martin Franc a kolektiv. Dějiny Ústavu organické chemie
a biochemie AV ČR. Praha, 2013 • JINDŘICH SCHWIPPEL
- 281 Dušan Kováč a kol. Dejiny Slovenskej akademie vied. Bratislava,
2014 • JIŘÍ JINDRA

KRONIKA

- 283 Konference o vědeckých korespondencích • JOSEF SMOLKA

ZPRÁVY

- 284 Zprávy z literatury

OBÁLKA

Pětisetleté výročí Koperníkova Commentariolu, poprvé zmíněného v roce 1514

CONTENTS

PAPERS

- 223 Alchemist Petr Hlavsa in services of Wilhelm von Rosenberg (Vilém z Rožmberka) – the world of thought and social conditions of Bohemian alchemist in the 16th century • MAGDA DOSTÁLOVÁ
- 238 Italian journey of J. M. Marci and Fr. K. Sternberg (1640) • JOSEF SMOLKA
- 247 “If houses could speak.” The Building of the Chemical-Technological Engineering Institute in Prague-Dejvice and architect Severin Ondřej (1889–1964) • MILENA JOSEFOVIČOVÁ

REVIEWS

- 262 Alica Kapellerová – László Kovács. 150 rokov... [150 anniversary of the children's hospital in Bratislava]. Bratislava, 2005 • PETR SVOBODNÝ
- 264 Karel Chobot. Dějiny hmyzu... [History of insect in pictures, history of picture of insect]. Červený Kostelec, 2010 • MONIKA ŠPELDOVÁ
- 266 Libor Koudela: O pojetí křivky [On conception of curve]. Kanina, 2013 • JOSEF JANYŠKA
- 269 Doubravka Olšáková. Věda jde k lidu! [Science goes to people!]. Praha, 2013 • MIROSLAV KUNŠTÁT
- 276 Martin Franc a kolektiv. Dějiny ÚOCHB [History of the Institute of Organic Chemistry and Biochemistry]. Praha, 2013 • JINDŘICH SCHWIPPEL
- 281 Dušan Kováč a kolektiv. Dejiny SAV [History of the Slovak Academy of Sciences]. Bratislava, 2014 • JIŘÍ JINDRA

CHRONICLE

- 283 Conference on correspondence of scholars • JOSEF SMOLKA

REPORTS

- 284 Reports from literature

Alchymista Petr Hlavsa ve službách Viléma z Rožmberka – myšlenkový svět a společenské poměry českého alchymisty v 16. století*

MAGDA DOSTÁLOVÁ

Alchemist Petr Hlavsa in services of Wilhelm von Rosenberg (Vilém z Rožmberka) – the world of thought and social conditions of a Bohemian alchemist in the 16th century. The main theme of the study is alchemy developed at the court of Wilhelm von Rosenberg (1535–1592). The article is a sequel to the study “Alchemist Petr Hlavsa in services of Wilhelm von Rosenberg – operational processes and technical equipment of laboratory.” It analyzes the correspondence of Petr Hlavsa, the alchemist and manager of Wilhelm von Rosenberg. Hlavsa was supposed to oversee all of the work in laboratories in Prague and Třeboň and to inform Wilhelm about achieved progress. This article gives an idea of the reality in Rosenberg’s laboratories. It especially describes the relationships among alchemists, and it engages in the alchemist’s world of thought.

Keywords: alchemy • sociology of scientific knowledge • faith • Wilhelm von Rosenberg • Petr Hlavsa of Liboslav • Václav Březan

„Nechceme, aby se chemik [...] sám vylučoval z dalších povinností počestného života jednoduše tím, že se pevně drží u svých temných pecí. Spíš chceme, aby pěstoval ve společnosti *humanitas* a přinášel lesk svému povolání počestnou domácností, takže by měl usilovat o každou ctnost a měl by být schopen spolu se svými přáteli pomáhat skutkem a radou své zemi.“¹

Dne 18. ledna 1574 uzavřel Petr Hlavsa z Liboslavi (kolem roku 1520–1589) jménem svého pána, Viléma z Rožmberka (1535–1592), smlouvu s Kryštofem

* Studie byla realizována v rámci projektu SGS-2014-043 *Vědecké informační sítě v raně novověkých českých zemích*. Současný text vznikl zčásti na základě mé diplomové práce – M. ŠTĚTKOVÁ. *Věda na dvoře posledních Rožmberků (se zaměřením na alchymii)*.

¹ A. LIBAVIUS, citováno podle V. KARPENKO – I. PURŠ. Tycho Brahe: mezi astronomií a alchymii. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*, s. 471. Úplné bibliografické údaje o veškeré použité literatuře jsou uvedeny za článkem.

z Hirschenbergu. Podle ní měl Kryštof naučit Rožmberkova služebníka „s pomocí ohně a prášků“ přeměňovat běžné kovy ve zlato a stříbro, které obtočí v „průbě“.² Právě v té době nastupuje Petr Hlavsa dráhu alchymisty u Vilémova dvora. V předchozích letech působil jako vrchní mincmistr v Kutné Hoře a též se podílel na obnově jílovských zlatých dolů. Kutnohorské doly byly však v té době již téměř vyčerpány a Hlavsa doufal, že by situaci mohli zlepšit alchymisté. Ti slibovali zvýšit výtěžnost dolů, pochopitelně za odpovídající odměnu. Vytouženého úspěchu se však nedočkal téměř deset let. Nakonec byl obviněn, že se obohacuje na úkor královské komory, a spolu s podvodným alchymistou Sebastianem Essenem byl roku 1561 uvězněn. Přestože byl osvobozen a opět povolán ke zkušebním tavbám, do úřadu vrchního mincmistra se již nevrátil.³ Na alchymii však i přes negativní zkušenosti z dolů nezaněvřel a ve službách pana Viléma se sám alchymii prakticky zabýval. Jak dokazují dopisy dochované v třeboňském archivu, byl dokonce pověřen dohlížením na práci dalších alchymistů a svého pána v době jeho nepřítomnosti informoval o veškerém dění v laboratoriích.

Hlavsova korespondence dochovaná v SOA Třeboň pochází z let 1575–1576.⁴ Zatímco první dopisy byly panu Vilémovi posílány z Třeboně nebo ze Starého Města pražského, dopisy datované na konci roku 1576 psal Hlavsa již výhradně z Pražského hradu. Tento pramen nám může přiblížit první Hlavsovy roky strávené ve Vilémových službách. Jako rožmberský alchymista působil Petr Hlavsa až do své smrti roku 1589,⁵ z tohoto období se však bohužel nedochovaly žádné podobně výmluvné prameny, jakými jsou dopisy z let 1575–1576.

Alchymista věřící

První z Hlavsových dopisů pochází z počátku roku 1575. V závěru se dozvídáme, že byl psán „na Starém Městě pražském, ve čtvrtek po památce Sv. Pavla na víru obrácení“, což bylo 27. ledna. Již v tomto dopise se setkáváme se jmény několika

² „[...] dann sonstigen Materialien eine 16löthige Mark in 5 Loth Silber und 11 Loth Goldes pars cum parte probehältig zu verwandeln.“ T. WAGNER. Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen. In *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, s. 113.

³ I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*, s. 77.

⁴ Veškeré citace z Hlavsových dopisů pocházejí z fondu SOA Třeboň, CR II z Rožmberka 25, folie č. 53 – 72. Ukázka Hlavsova dopisu viz obr. na s. 237.

⁵ I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích, c. d., s. 77.

alchymistů, kteří působili ve Vilémových službách. V první řadě je zmiňován jistý „Matusalem“, kterého měl Hlavsa navštívit po svém příjezdu do Prahy. Obsah této části dopisu je poměrně nejasný. Je zřejmé, že měl Matusalem vůči pánu z Rožmberka určitý závazek. Hlavsa tvrdí, že „s ním o jedné i druhé věci důvěrně a dostatečně promluvení měl“. V otázce „první věci“ Matusalem přislíbil, že „k Vaší Milosti přijítí a to všecko ukázati i o všem dostatečnou správu Vaší Milosti⁶ dáti chce, nad čímž velké oblíbení míti ráčíte“. Z toho lze usuzovat, že měl Matusalem panu Vilémovi předvést výsledky své práce.

Ve „druhé věci“ hrál roli i další alchymista, Kaspar Schönberger ze Schönbergu. O něm se dozvídáme, že s Matusalemem spolupracoval a stejně jako on přislíbil, že panu Vilémovi předvede po jeho příjezdu do Prahy výsledky svého snažení. Hlavsa píše o obou alchymistech velice optimisticky, s velkou důvěrou v jejich umění. Podle něj chtějí panu Vilémovi podat důkladné zprávy o svém díle a „když to V. M. skutkem nalézti a potom V. M. sami dělati ráčíte, že nad tím veliké oblíbení a obveselení míti i také veliký a znamenitý Božský tejnosti a dary uhlídati a spatřiti ráčíte.“ Sám Hlavsa však zatím nebyl očitým svědkem vydařených alchymických pokusů, protože vzápětí dodává: „A já tolikéž abych do toho času strpení měl, že mně prvně nežli V. M. ukázati nemíní.“ Přitom je však patrná Hlavsova víra v úspěch alchymistů. Zdůrazňuje ještě, že od nich dostal potěšující zprávy a byly mu přislíbeny překvapivé a skvělé výsledky. „Dejž Pán Bůh, aby se tak našlo V. M. při šťastném příjezdu,“ vyjadřuje své přání Hlavsa.

Víra v Boha a doufání v Boží pomoc se v Hlavsových dopisech vyskytuje pravidelně. Alchymisté byli většinou silně věřící osobnosti. Na jedné straně se snažili přiblížit božské tvořivosti, což by se v tehdejší době dalo vykládat dokonce jako rouhání, ale zároveň se v jejich spisech odráží značná bohobojnost. Evropští alchymisté se pohybovali v křesťanském světě, ve kterém Stvořitel rozhodoval o všech budoucích věcech, proto také víra v Boha hrála v alchymii klíčovou úlohu.⁷ Časté dovolávání se Boží pomoci v alchymických spisech lze také zřejmě vykládat jako snahu o legitimizaci alchymie v křesťanském prostředí. Alchymie byla skutečně již od pozdního středověku dávána do souvislosti s čarodějnictvím, ale k pronásledování alchymistů jako čarodějů v praxi nedocházelo – bývali stíháni a mnozí byli popraveni, ovšem nikoliv jako čarodějové nebo kacíři, ale jako podvodníci, kteří nedodrželi dané sliby.⁸

⁶ Dále jen V. M.

⁷ V. KARPENKO. Cesta k rudolfínskému světu. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*, s. 19.

⁸ Tamtéž, s. 19–20. Srov. T. NUMMEDAL. *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*, s. 4–16.

S pojetím alchymie jako „Božího daru“ se setkáváme již ve středověké alchymii. Ta evropská byla ovlivněna arabskými alchymickými spisy, které vždy začínaly *basmalou* (formule „ve jménu Boha, milosrdného, slitovného“). Při překládání těchto textů, z nichž patrně první bylo Morienovo *Testamentum*, do latiny byla přepsána i tato formule, pochopitelně v křesťanském duchu. Součástí *Testamenta* je i dialog mezi učitelem Morienem a adeptem Chálidem, v němž je obsažena myšlenka, že Bůh si vybírá ze svých služebníků ty vyvolené, jimž vyjeví tajemství alchymie.⁹

Víra byla například nezbytným prvkem učení jedné z nejvýznamnějších osobností renesanční alchymie a medicíny, Theophrasta z Hohenheimu (1493/1494–1541) známého jako Paracelsus. Ten chápal víru v Boha jako jeden z předpokladů pro úspěšné léčení chorob a byl to právě Bůh, kdo podle něj dal lidem medicínu, v níž byly v Paracelsově pojetí využívány i zkušenosti alchymistů.¹⁰ Lékař podle jeho názoru jedná vždy v souladu s Boží vůlí a toto tvrzení lze vztáhnout i na alchymisty. Medicína a alchymie si byly v Paracelsově učení velmi blízké. Podle Junga, který se mj. zabýval osobností Paracelsa jako lékaře, vycházel Paracelsus ve svém učení ze dvou základních pramenů, kterými byly „světlo přírody a světlo Zjevení“.¹¹

V alchymickém spisu *Jitřní záře*¹² (*Aurora Consurgens*) pojednává jedna z kapitol o „čtrnácti ctnostech“, které obsahuje „dům moudrosti“, tedy alchymické

⁹ Alchymie začala být chápána jako „dar Boží“ poprvé v arabském světě. (V. Karpenko, osobní sdělení.) K problematice viz dále V. KARPENKO. Hyle 4-1 (1988): *Alchemy as donum dei* [online]. [cit. 27. 10. 2014]. Dostupné na: <http://www.hyle.org/journal/issues/4/karpenk.htm>.

¹⁰ Srov. PARACELSUS, Paragranum. In *Essential Theoretical Writings*. Zejména kapitoly *The Third Foundation of Medicine, which is Alchemy* a *The Fourth Foundation of Medicine, which is Proprietas*.

¹¹ C. G. JUNG. *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*, s. 35–36.

¹² Tento spis přeložil do češtiny alchymista Bavor Rodovský z Hustiřan jako součást svého objemného alchymického rukopisu *Knih o dokonalém umění chymickém*. V současnosti je originál Bavorova rukopisu uložen v Univerzitní knihovně v Leidenu. *Jitřní záře* byla přeložena pravděpodobně z latiny a její autorství je tradičně připisováno Tomáši Akvinskému. K tomuto tvrzení je však třeba přistupovat kriticky, protože bylo obvyklé, že alchymisté svým spisům propůjčovali jména slavných učenců nebo dokonce biblických postav a světců, a navíc neexistují relevantní prameny, které by Tomášovo autorství dokazovaly. Rukopis je tradičně datován do roku 1420 a Prinke tvrdí, že nevznikl před rokem 1400, tudíž by Tomáš nemohl být jeho autorem. Na druhou stranu však nelze vyloučit, že se nám pouze nedochovaly starší rukopisné verze, jejichž autorem snad mohl svatý Tomáš být. O. ZACHAR.

umění. Sedmou ze ctností je právě víra. Autor užívá v textu nejrůznějších citátů slavných osobností, pasáží z Písma svatého i ze starších alchymických spisů. Když píše o víře, cituje apoštola Pavla: „Kdož věří, nebude zahanben, nebo těch, kteří nevěří, má kámen překážku a skála pohanění i pohoršení.“¹³ Odstavec týkající se víry pak uzavírá autor citátem z evangelia: „Kdož nevěří, ten jest již odsouzen.“¹⁴

V dopise panu Vilémovi z 11. prosince 1576 se již Hlavsa zdá méně optimistický. Píše o dalších dvou alchymistech, Danielu Prandtnerovi a o Bavorovi Rodovském z Hustiřan. Hlavsa si stěžuje, že ani jeden z nich dosud nepředložil uspokojivé výsledky své práce, jak slíbili. Přitom je patrné, že si oba alchymisté počínají tak, aby jejich metody zůstaly utajené a ani Petr Hlavsa podle toho, co píše, neměl k jejich pokusům neomezený přístup. „I poněvadž já se nic toho, jak se to dílo před sebe běre doptati nemohu, již také mlčím a na to se dále (abych žádné příčiny toho dobrého snad nerozuměje tomu na odpor nebyl) nic nevyptávám, ale při jeho [Bavora Rodovského] i Daniela Prandtnera přece bohdá šťastným vzetím, neb též velmi sobě tajně vede, zanechávám a jim v ničemž na ten čas nápomocen nemohu býti, leč toliko při samém ohni, co tam i zase ven z něho od stříbra a zlata ufixovaného vejde o tom věděti a nápomocen mohu býti.“ I přes tyto potíže Hlavsa nepřestává doufat v úspěch alchymického díla a opět se dovolává boží pomoci: „Ale podle toho bez chlouby V. M. poníženež písíc, na svých nehodných modlitbách pána Boha všemohoucího upřímně z celého srdce prosím, aby jim oběma v tom přece vzetí svou svatou milost a požehnání i užitečné toho díla dokonání a podle toho V. M. sem do Prahy zdravý, šťastný i radostný příjezd (abyste V. M. to všecko s dobrým budoucím užitekem vskutku očitě uhlídal a nalézti ráčil) dáti ráčil.“

Jak je zřejmé z uvedených ukázek, víra hrála v životech alchymistů nezastupitelnou roli. Bez ní by totiž nebyli ani schopni věřit v úspěch svého díla. To, že víra v Boha byla pro alchymisty klíčová nejen ve středověku a v době renesance, ale i v dobách pozdějších, dokládá dřevoryt doprovázející spis *Medicinisch-Chymisch und Alchemistisches Orakulum* (vydání z roku 1755). Je na něm zobrazen alchymista v laboratoriu držící v rukou filosofický oheň. V dolní části obrazu najdeme heslo „ora et labora“ a z nebes přicházejí slova „ohne mich könnt ihr nichts

---

Slovo úvodní. In *Jitřní záře*, s. 10–11. Srov. R. T. PRINKE. *Zwodniczy Ogród Błędó*, s. 226, a I. PURŠ – V. KARPENKO. *Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích*, c. d., s. 86.

¹³ BAVOR RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN. *Jitřní záře*, s. 55. Srov. *Bible: český ekumenický překlad*, Římanům 9,33.

¹⁴ Tamtéž. Srov. *Bible: český ekumenický překlad*, Jan 3, 18.

tun“.¹⁵ Ruka objevující se v oblacích, nepochybně ruka boží, drží latinský nápis *Initium sapientiae est timor dei*.¹⁶ V křesťanské Evropě byla alchymie považována za „dar Boží“ a věřilo se, že v této disciplíně může dosáhnout úspěchu pouze člověk vyvolený Bohem.¹⁷

Alchymista a jeho spolupracovníci

Hlavsa neinformoval svého pána jen o průběhu konkrétních alchymických prací, ale rovněž o chování svých spolupracovníků. Tak jsou jeho dopisy současně výmluvným svědectvím o vztazích, které panovaly mezi alchymisty. Z Hlavsových zpráv, které se v Třeboni dochovaly, je zřejmé, že jeho postavení úředníka, jenž na práci v laboratoriu dohlížel a o všem informoval pana Viléma, nebylo vždy snadné. Již výše byly uvedeny ukázky z dopisů, v nichž Hlavsa svému pánovi oznamuje, že si alchymisté počínají velice tajně, takže ani on nemá o jimi prováděných operacích spolehlivé a přesné zprávy.¹⁸ Několikrát se také objevuje zmínka o tom, že alchymisté odmítají Hlavsovi ukázat svoje výsledky dříve než panu Vilémovi. O tom, zda a s jakým úspěchem byly slibované transmuce přímo před Vilémem předvedeny, bohužel nemáme zprávy. Není pravděpodobné, že by se sám Vilém alchymii aktivně věnoval a sám pracoval v laboratoriu.¹⁹ Podle mého názoru nebyl Rožmberk v otázce alchymie tak naivní, jak by se mohlo jevit např. podle záznamů v Březanově kronice,²⁰ ale patrně mu chyběly

¹⁵ „Beze mě nemůžete činit nic.“ Srov. *Bible: český ekumenický překlad*, Jan 15, 5.

¹⁶ „Počátkem moudrosti je bázeň boží“. Srov. *Bible: český ekumenický překlad*, Kniha přísloví 9, 10. „Začátek moudrosti je bázeň před Hospodinem a poznat Svätého je rozumnost.“ Také Bernhard z Tarvis užívá tohoto biblického citátu, když tvrdí, že vše dobré, tedy i lidský rozum a moudrost, je nám dáno od Boha. Viz BERNHARD Z MARKU A TARVIS. Vo Hermesové filozofiji. In D. Ž. BOR (ed.). *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*, s. 29.

¹⁷ V. KARPENKO. *Alchymie: svět pohádek a legend*, s. 26.

¹⁸ Problematiku utajení alchymických postupů a v protikladu k tomu otázku spolupráce více alchymistů v jednom laboratoriu podrobně analyzuje např. Nummedalová v kapitole *Laboratories, Space and Secrecy*. T. NUMMEDAL. *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*, s. 119–146.

¹⁹ Srov. I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích, c. d., s. 50.

²⁰ Viz tato studie, podkapitola *Alchymista v Březanově kronice*.

praktické znalosti alchymie,²¹ tudíž se domnívám, že by při zhlédnutí některého z Hlavsovy popisovaných procesů mohl uvěřit, že alchymisté skutečně vyrobili zlato.

Z Hlavsovy korespondence však podle mého mínění nevyplývá, že by právě tento rožmberský úředník chtěl svého pána ošidit nebo mu podávat nepravdivé zprávy. Vilém z Rožmberka Petru Hlavsovi pomohl, když neslavně skončila jeho kariéra mincmistra, a přijal jej do svých služeb. Hlavsa byl svému pánovi za jeho pomoc pravděpodobně velmi vděčný, o čemž svědčí také závěr dopisu z 27. ledna 1575 (nejstarší z dochované korespondence). V tomto dopise Hlavsa děkuje Vilémovi za poskytnutí útočiště. Vstup do Vilémových služeb pro Hlavsu zřejmě také znamenal lepší finanční zajištění pro jeho rodinu. Svoje poděkování uzavírá Hlavsa slovy: „A já pánu Bohu svému z celé a nepochybné víry věřím, že mi to dáti ráčí, že se V. M. takového dobrodiní prve, než umřu, svými chudými službami platně a užitečně odsloužím. A na svých, spolu s manželkou a dětkami mými, nehodných modlitbách pána Boha prositi, aby V. M. dlouhé zdraví, prospěch ve všem dobrým i šťastné panování dáti a ve své svatě ochraně míti ráčil.“

Hlavsa byl tedy podle všeho vůči svému pánu loajální. V dopisech z třeboňských alchymických dílen nezamlčuje ani neúspěchy a sděluje Vilémovi, s jakými problémy se alchymisté potýkají. Navíc ho ještě upozorňuje na nespolehlivost a další nešvary některých laborantů. Z některých zpráv je evidentní, že v laboratoriu došlo někdy ke konfliktům mezi Hlavsovy a alchymisty, na něž dohlížel. Následující ukázka je z dopisu, který psal Hlavsa z Třeboně 23. dubna 1576. „Milostivý pane, podle milostivého V. M. poručení a rozkazu tak se ponížene k tomu Jeremiášovi, Salomeně i čeládce jeho chovám. A jim žádné příčiny řečí ani skutkem jakž prve tak i nyní nedávám a dávati nemíním. Ale jaké oni mi příčiny dávají a podle toho slyšeti se dají, jak jsou mně při V. M. v znamenitou

²¹ Na rozdíl od císaře Rudolfa II., který se sám aktivně zajímal o alchymii, astronomii a další vědy, které podporoval. Tím se také lišil od většiny mecenášů 16. století, kterým obvykle podpora alchymie sloužila především k reprezentaci a pragmatickým účelům. Podobně např. španělský král Filip II. pohlížel na alchymii jako na „praktickou vědu, která může být použita pro zvětšení bohatství a blahobytu království“, ale podle Eamona se sám rovněž účastnil alchymických experimentů. Viz I. PURŠ. Přírodovědný a alchymický mecenáš císaře Rudolfa II. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II.*, zejména s. 139–144. W. EAMON. Vědecké vzdělání renesančního vladaře: arcivévoda Rudolf u španělského dvora. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II.*, s. 133. Více o Rudolfově mecenátu a jeho vědeckých zájmech viz např. B. T. MORAN. Courts and Academies. In K. PARK – L. DASTON (eds.). *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*, s. 255–259.

nemilost přivedli, čemuž já, aby jim od V. M. bez mé zase zprávy ode mě učiněné věřeno býti mělo, nevěřím. A tak mnohé jiné (jakž jich starodávný obyčej jest) řeči na potupu osoby mé mluvíce toho všeho na tento čas až do šťastného V. M. příjezdu oznamovati pomínu. Než V. M. pokorně a ponížene jakožto pána mého milostivého spravedlivého prosím, že jich obmyslným a nepravým zprávám místo dávati neráčíte, ale mě k Milosti Vaší vyslyšení s nimi připustiti ráčíte.“

Z dopisů není přímo zřejmé, co se mezi Hlavsou a Jeremiášem odehrálo. Poslední dopis předcházející tomuto psaní je psán „na Třeboni v klášteře, v sobotu po sv. Martinu“ (12. listopadu roku 1575). Oba dopisy dělí poměrně dlouhá doba, za kterou mohlo v laboratoriu dojít k různým konfliktům. Ještě v předchozím dopise však Hlavsa Jeremiáše chválil a nepochyboval, že „těž Jeremiáš V. M. mnoho dobrého a užitečného přinese“.

Dá se předpokládat, že soužití několika alchymistů v jednom laboratoriu mohlo přinášet různé potíže. Alchymie byla vždy vědou, kterou bylo třeba provozovat nejlépe v utajení, a alchymisté si svoje technologické postupy před svými kolegy obvykle přísně střežili. Již v *České alchymii*²² z počátku 16. století nacházíme mezi šesti příkázáními, která by měl dodržovat každý alchymista, příkázání nařizující mlčenlivost a předpokládající soukromí, v němž nebude alchymista rušen. „První, aby dělník toho umění, byl mlčedivý. Druhé, aby měl dům svůj a v něm komory dvě nebo tři, zvláště aby mu tam žádný nechodil. A tu, aby v nich mohl působiti, dila svá, kalcinovati, rozpúštěti, dystyllovati, sublimovati, jakož o tom potom dáme naučení.“²³ Snaha alchymistů separovat se od svého okolí a pracovat v co největším utajení je typická. V souvislosti s tímto tajemným počínáním alchymistů není dnes jasné, jak mohli staří mistři jako Peter Brueghel starší nebo David Teniers mladší detailně zachycovat na svých obrazech prostředí alchymických dílen. Karpenko se domnívá, že malíři mohli v dílnách různých řemeslníků vidět, jak vypadají pece, křivule a další vybavení, které používali i alchymisté. Podle něj je možné, že těchto znalostí malíři využili a alespoň část obrazů byla vytvořena pouze podle fantazie autora.²⁴ Umělci také často pobývali na panovnických dvorech, kde působili i alchymisté. Je tedy možné, že se někteří z malířů příležitostně mohli do blízkosti laboratoria dostat.

²² Originál uložen v Knihovně Národního muzea v Praze, sign. I G 22.

²³ O. ZACHAR. *O alchymii a českých alchymistech*, s. 110.

²⁴ V. KARPENKO. *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*, s. 22. Problematice zobrazování alchymistů a jejich dílen v dobovém výtvarném umění se ve své knize podrobně věnují M. PRINCIPE, L. DE WITT. *Transmutations-alchemy in Art*. Philadelphia, Chemical Heritage Foundation, 2002.

V třeboňském laboratoriu museli alchymisté zřejmě pracovat ve společných prostorách a Petr Hlavsa měl mít k jejich dílu volný přístup (i když z dopisů je patrné, že ne vždy mu byl ochotně umožněn), aby mohl informovat svého pána o tom, jak práce pokračují. Jak již bylo několikrát zmíněno, v takové situaci mohly vznikat různé neshody. Ke sporům mezi Hlavsou a třeboňskými laboranty došlo pravděpodobně proto, že Hlavsa Jeremiášovi a ostatním pracovníkům vytýkal špatně odvedenou práci. Z dopisů lze soudit, že třeboňští alchymisté předváděli neuspokojivé výsledky opakovaně,²⁵ přičemž neustále slibovali brzké zlepšení. Z korespondence též víme, že Hlavsa často prosí pána o pořízení a zaslání chemických surovin nebo alchymického náčiní, na žádost některého konkrétního alchymisty. Je možné, že tak někteří alchymisté zastírali svůj neúspěch a snažili se práce zdržet. Že ke sporu mezi Hlavsou a laboranty došlo především kvůli opakovaným neúspěchům v laboratoriu, lze vyvodit z další části Hlavsova dopisu, v němž si stěžoval na Jeremiáše: „Kdež jsem já také jemu toho věřil, připovídal každého týhodne mnoho zlata dělati, ale nic nejmenší věci nedovedl. Než jak správu mám, také to obé [metody transmutace ex marte et sulphure] za sebe jest pryč zavrhl a opět do jiného, pravíc, že mnohem užitečnější bude, jest se dal. A tak já již o něm pochybuji a nejmenší věci, aby co uměl, nevěřím. O čemž pak při št'astném V. M. příjezdu sem na Třeboň V. M. o všem poníženou ústní správu, jak sama v sobě pravda bude, učiním. A V. M. pokorně prosím, že toto mé psaní ponížené neb žádnému na potupu nebo k nějakému zvošklivení nečiním, v dobré obrátiti a milostivě vzítí ráčíte.“ Je pravděpodobné, že alchymisté ne vždy odváděli svou práci dobře, je ale také možné, že některé stížnosti v Hlavsových dopisech mohou být projevem rivality mezi ním a laboranty nebo snahy ukázat se před svým pánem jako obětavý a věrný služebník a ostatní pracovníky laboratoria naopak pomluvit.

Hlavsa a jemu podřízení laboranti však nebyli jedinými alchymisty ve Vilémových službách, kteří spolu špatně vycházeli. Také Jakob Faber a Theophilactus Töpfer, kteří měli v Českém Krumlově za úkol vyrábět *aurum potabile*,²⁶ se dostali do vzájemných sporů, když se Faber začal domnívat, že o něm Töpfer šíří pomluvy. S touto obavou se dokonce světil panu Vilémovi v dopise, v němž se ujist'uje, že Vilém na tato křivá obvinění nedbá. Faber, jako by se chtěl svému

²⁵ Viz např. Hlavsovy dopisy z 23. dubna 1576 a 11. prosince 1576, týkající se především skupiny kolem Jeremiáše nebo alchymistů Daniela Prandtnera a Bavora Rodovského.

²⁶ „Pitné zlato“, jehož výroba byla cílem mnoha alchymistů. Tento preparát měl být univerzálním lékem, tzv. *panaceou*. C. PRIESNER – K. FIGALA. *Lexikon alchymie a hermetických věd*, s. 322.

kollegovi pomstít, zároveň informuje svého pána o tom, že Töpfer ničí laboratorní vybavení.²⁷ Tak si můžeme snadno udělat představu o vztazích mezi alchymisty. Pomluvy, vzájemné očerňování a slovní potyčky nebyly zřejmě vzácností v dílnách, v nichž muselo spolupracovat několik alchymistů pohromadě.

Dopis, v němž Hlavsa líčil svoje problémy se spolupracovníky (duben 1576), byl také posledním psaným z Třeboně. Další dopisy pocházejí až z prosince 1576 a všechny jsou již psány „na hradě Pražským“ nebo jen „v Praze“. Nemáme tudíž zprávy o tom, co Hlavsa mezitím více než půl roku dělal, ale je pravděpodobné, že kvůli opakovaným konfliktům se svými podřízenými odešel natrvalo do Prahy, kde nadále působil v rožmberských laboratorních.²⁸

Ovšem i zde docházelo někdy ke střetům, například s panem Bavorem Rodovským, který otálel se stavěním slibovaných „nevídaných a neslychaných“ alchymických pecí, nebo s Danielem Prandtnerem, který kvůli návštěvě jistého alchymie znalého pána²⁹ odkládal téměř týden chystané laboratorní práce. I přes tato nedorozumění začal Hlavsa patrně znovu věřit v úspěch pražských alchymistů. V posledním z dochovaných dopisů z 29. prosince 1576 informuje Hlavsa pana Viléma o tom, jaké pokroky alchymisté dělají, a zdůrazňuje, že věří v jejich schopnosti. „Než to se u mě vidí býti, kdež žádného divu není, že ještě vo tom umění jakby mělo býti, nejsou dokonce zběhlí, neb při každém ven z ohně vyndávání on, Daniel Prandtner, se přiučuje a napravuje. A tak když to častěji dělati a opakovati bude, na jistý bohdá grunty konečně v krátkým času oba dva přijdou, jakož přísloví *Usus facit artem*. Pán Bůh ráčíž jim v tom ve všem nápomocen při počátku i při skončení býti.“ Citát *Usus facit artem* se dá volně přeložit jako „Prostřednictvím různých cvičení praxe přinesla dovednost“.

²⁷ T. NUMMEDAL. *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*, s. 141–142.

²⁸ Také Petr Vágner ve své studii tvrdí, že Hlavsa odešel do Prahy kvůli neshodám v treboňském laboratoriu. Viz P. VÁGNER. Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*, s. 273.

²⁹ Jméno špatně čitelné, snad „Zwiberštejn“ nebo „z Wiberštejna“. Karpenko poznamenává, že anonymní „záhadný učitel“ nebo „cizozemský přítel“, jenž má naučit alchymistu novým zaručeným postupům a pak většinou záhadně beze stopy zmizí, je typickou postavou objevující se ve svědectvích o životech známých alchymistů i v méně seriózních alchymických historkách. V. KARPENKO. *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*, s. 23.

Alchymista v Březanově kronice

V žádném z Hlavsových dopisů nebylo zmíněno jméno Kryštofa z Hirschenbergu, s nímž Hlavsa uzavřel smlouvu krátce poté, co vstoupil do Vilémových služeb, a o němž jsem se zmínila na začátku této studie. O Hirschenbergovi však píše ve své kronice Václav Březan. Poprvé je Kryštof z Hirschenbergu připomínán v roce 1576 spolu s dalšími alchymisty pracujícími pro Viléma. „Předtím léta 1574 nějaký pokladač³⁰ alchymista byl na Krumlově, jménem Kryštof z Hirsberku neb Jelení Hory. Ten pána k jisté smlouvě přivedl, jako by svým uměním jist byl; ale nedoved nic, jako jiný podvodník vyvázl.“³¹ Podle Petra Vágnera byl však Hirschenberg jedním z alchymistů, kteří vydrželi ve Vilémových službách až do jeho smrti v roce 1592.³²

V Březanově kronice najdeme o Kryštofu z Hirschenbergu ještě jednu zmínku: „... pan vladař tak byl velice od těch podvodných alchymistů jatý, že jim divné zápisy od sebe činil, jako i nějakému Kryštofovi z Hirschenbergu, hejtmanu, když lživě dal se slyšeti, že dvě tajnosti umí, předně v měsíci jednom stříbro v zlato ryzí proměňovati s pateronásobným užitkem, druhé z jedné hřivny stříbra tři loty čistého fejn zlata vytáhnouti. Chtěv pán tomu se naučiti, kdyby mu to ukázal, přislíbil mu darovati (a k tomu se zapsal) 6000 dukátů.“³³ Tato zpráva se u Březana objevuje až v červenci 1592, tedy krátce před Vilémovou smrtí. Také je připojeno poměrně známé vyprávění o dalším alchymistovi, který tvrdil panu Vilémovi, že zlato může vyrůst ze země, pokud jsou do ní zasázeny dukáty jako semena. Když od pana Viléma tyto dukáty dostal, tajně je pak ze země vybral a uprchl.³⁴

Rožmberský kronikář alchymistům příliš nedůvěřoval, spíše k nim zachovával skeptický přístup,³⁵ jak dokazují uvedené ukázky z jeho kroniky. Zatímco

³⁰ Termín užívaný pro označení podvodného alchymisty.

³¹ V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*, s. 283.

³² P. VÁGNER. Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*, s. 275.

³³ V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*, s. 364. Srov. T. WAGNER. Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen. In *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, s. 113. Podle Wágnera byl Kryštofu Hirschenbergovi vystaven dluhopis na 12 000 tolarů, které mu měly být vyplaceny ve dvou dávkách, a krom toho měl dostat ještě dodatečně částku dosahující až 4 000 tolarů, pokud by se mu podařilo vyrobit více zlata.

³⁴ V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*, s. 364.

³⁵ Srov. I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích, c. d., s. 70. Purš a Karpenko však upozorňují na fakt, že Hirschenberg setrval ve Vilémových službách 18 let, takže nemohlo jít jen o potulného námezdného

Vilém z Rožmberka především v posledních letech svého života alchymistům důvěřoval s téměř bezmeznou naivitou, Březan patrně uvažoval racionálněji. Jeho kritika alchymie byla také dána časovým odstupem od událostí, o nichž psal (v té době již byly prokázány podvody mnoha známých alchymistů včetně Edwarda Kelleyho) a rovněž mohl být ovlivněn názory Jednoty bratrské. Ta vůči alchymii zaujímalá zamítavý postoj a kladla ji naroveň s čarodějnictvím.³⁶ Přes nedůvěřivé stanovisko, které Březan k alchymii zaujal, se ve své kronice nijak hanlivě nevyjadřuje o Petru Hlavsovi. Jeho jméno je v Březanových zápiscích zmíněno jen jednou, ale podle mého názoru o tomto alchymistovi píše Březan s jistou dávkou úcty – Hlavsa a pan Václav Vřesovec z Vřesovic jsou Březanem označováni jako „patroni alchumistů“.³⁷

Petr Hlavsa hrál v prostředí rožmberského dvora nejen úlohu dozorce nad prací ostatních alchymistů, ale především informoval pana Viléma o úspěších, kterých se alchymistům podařilo dosáhnout, i o problémech, s nimiž se potýkali. Dopisy, ve kterých informuje alchymista svého pána o postupu laboratorních prací i o dalším dění v laboratoriu, považují alespoň v českém prostředí za jedinečné prameny. Hlavsova korespondence umožňuje vytvořit si konkrétnější představu o každodennosti alchymistů, přibližuje jejich názory, víru a společenské poměry, v nichž žili. Dochované dopisy jsou tak cenným pramenem pro další bádání v oblasti dějin vědy i historie.

Prameny

- BAVOR RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN. *Jitřní záře*. Pezinok, Formát, 1996.
- BERNHARD Z MARKU A TARVIS. Vo Hermesové filozofiji. In D. Ž. BOR (ed.). *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Praha, Trigon, 2002. *Bible: český ekumenický překlad*. Praha. Česká biblická společnost, 2001.
- V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*. Praha, Svoboda, 1985.

---

alchymistu, který by se snažil lacinými triky Viléma podvést. Navíc se Hirschenberg pohyboval mezi významnými evropskými mecenáši alchymie, kteří si předávali informace o hodnověrnosti alchymistů, proto by jeho podvody jistě nezůstaly dlouho utajeny. V souvislosti s historkou o sázení dukátů do země Purš a Karpenko podotýkají, že se jedná o narážku na starou alchymickou představu „semene zlata“ objevující se již v helénistické alchymii. Tuto symboliku Březan zřejmě nepochopil. Tamtéž, s. 70–73.

³⁶ J. PÁNEK. Poslední Rožmberkové a jejich kronikář. In *Životy posledních Rožmberků II*, s. 701. Alchymisté byli obviňováni z čarodějnictví již v neblaze proslulém *Malleus maleficarum*, které bylo poprvé vydáno roku 1486. V. KARPENKO. Cesta k rudolfínskému světu. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*, s. 19.

³⁷ V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*, s. 283.

- V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků II*. Praha, Svoboda, 1985.
 PARACELSUS. *Essential Theoretical Writings*. Leiden, Brill, 2008.
 SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

Literatura

- D. Ž. BOR (ed.). *Zázračná studánka braběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Praha, Trigon, 2002.
- V. BŮZEK a kol. *Světy posledních Rožmberků*. Praha, Lidové noviny, 2011.
- W. EAMON. Vědecké vzdělání renesančního vladaře: arcivévoda Rudolf u španělského dvora. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*. Praha, Artefactum, 2011.
- C. G. JUNG. *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Praha, Vyšehrad, 2002.
- V. KARPENKO. *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Praha, Academia, 2007.
- V. KARPENKO. *Alchymie: svět pohádek a legend*. Praha, Academia, 2008.
- V. KARPENKO. Cesta k rudolfínskému světu. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*. Praha, Artefactum, 2011.
- V. KARPENKO. HYLE 4-1 (1988): Alchemy as *donum dei* [online]. [cit. 27. 2. 2014]. Dostupné na <http://www.hyle.org/journal/issues/4/karpenk.htm>.
- V. KARPENKO, I. PURŠ. Tycho Brahe: mezi astronomií a alchymií. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*. Praha, Artefactum, 2011.
- P. MAREK. *Svědectví o ztrátě starého světa: manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Pohyxceny Lobkovicové z Pernštejna*. České Budějovice, Historický ústav Jihočeské univerzity, 2005.
- B. T. MORAN. Courts and Academies. In K. PARK – L. DASTON (eds.). *The Cambridge History of Science. Volume 3: Early Modern Science*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- T. NUMMEDAL. *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Chicago, University of Chicago Press, 2007.
- J. PÁNEK. Poslední Rožmberkové a jejich kronikář. In V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků II*. Praha, Svoboda, 1985.
- K. PARK – L. DASTON (eds.). *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- C. PRIESNER – K. FIGALA. *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Praha, Vyšehrad, 2006.
- L. M. PRINCIPE, L. DE WITT. *Transmutations: Alchemy in Art*. Philadelphia, Chemical Heritage Foundation, 2002.
- R. T. PRINKE. *Zwodniczy Ogród Błędów*. Warszawa, Instytut Historii Nauki, 2014.
- I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II. : hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*. Praha, Artefactum, 2011.

- I. PURŠ. Přírodovědný a alchymický mecenát císaře Rudolfa II. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II.* Praha, Artefactum, 2011.
- I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II.* Praha, Artefactum, 2011.
- M. ŠTĚTKOVÁ. *Věda na dvoře posledních Rožmberků (se zaměřením na alchymii)*. Diplomová práce. Plzeň, Fakulta filozofická ZČU, 2013.
- P. VÁGNER. Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In BŮŽEK, V. (ed.). *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. České Budějovice, Pedagogická fakulta JU, 1993.
- T. WAGNER. Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen. In *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 16, 1878.
- O. ZACHAR. *O alchymii a českých alchymistech*. Praha, Cyrillo-methodějská knih-tiskárna V. Kotrba, s. d., [191-?].
- O. ZACHAR. Slovo úvodní. In *Jitřní záře*. Pezinok, Formát, 1996.

Summary

Letters analyzed in the article inform about everyday life in Rosenberg's laboratories during the years 1575–1576. Their writer, Petr Hlavsa, was hired by Wilhelm von Rosenberg to oversee all of the work in his laboratories. It is clear from the letters that Hlavsa and other alchemists were very faithful. All alchemists believed that they could not succeed without the mercy of God. The view of alchemy as a gift from God was brought to Europe from the Arabic world.

There were often disagreements between Hlavsa and his subordinates; in his letters Hlavsa complained of the secretive doing of other workers and their reluctance to show him results of their work. Rivalry could also have played a role, because Hlavsa needed to show himself before his master in the most favorable light. Reports of the alchemists also appeared in the chronicles of Václav Březan. Březan, unlike his master, was suspicious of alchemists and their methods. However Petr Hlavsa is in Březan's chronicles mentioned with a certain respect. The letters of Petr Hlavsa are valuable sources for historians and researchers, and they help us gain an insight into the everydayness of early-modern alchemical laboratories in the Czech lands.

Author's address:

Katedra filozofie FF ZČU v Plzni
Sedláčkova 19, 306 14 Plzeň

E-mail: mdostalova88@gmail.com

Italská cesta J. M. Marci a Fr. K. Šternberka (1640)

JOSEF SMOLKA

Italian journey of J. M. Marci and Fr. K. Sternberg (1640). The intention of the article is to put right one incorrect interpretation that older writers made in Joannes Marcus Marci's biography (1595–1667), and indirectly also in the history of Prague university.

Key words: 17th century • Fr. K. Sternberg • J. M. Marci • J. Plachý-Ferus • Ath. Kircher

Věnováno hraběti Zdeňku Sternbergovi

Smyslem této drobné studie je napravit jednu nekorektnost, jíž se starší autoři dopustili na biografii Jana Marka Marci (1595–1667) a zprostředkovaně i na dějinách pražské univerzity. Vraťme se k tomu do druhé poloviny třicátých let 17. století, do doby, kdy mezi její světskou a jezuitskou částí – ale částečně i mezi arcibiskupským seminářem – probíhaly ostré boje o další charakter tohoto vysokého učení. „... dalším tahanicím zamezil rázným krokem císař Ferdinand III., jenž už nebyl tolik závislý na vůli jezuitů jako jeho otec“, napsala o této situaci I. Čornejová. „Veřejně vyhlásil, že tyto vleklé spory nebezpečně ohrožují věc obnovy víry v Čechách. Tovaryšstvu Karolinum s fakultami právnickou a lékařskou odebral a obnovil jeho samostatnost. Do čela jeho správy postavil svého úředníka – protektora ... (21. června 1638). Jezuitům zůstala jejich klementinská Ferdinandea, organizovaná způsobem obvyklým v předběllohorských časech...“¹ Obdobně pojednal o této věci předtím i G. M. Schnabel.²

Na výše zmíněný císařský edikt navázal tři desetiletí po tomto autorovi ve své studii o Markovi W. R. Weitenweber. Ten už věděl, že Marci doprovázel hraběte Františka ze Šternberka při jeho cestě po Itálii³ – neuvedl ale pro svá tvrzení

¹ *Dějiny Univerzity Karlovy 1622–1802. II.* Praha, 1996, s. 31–32.

² *Urkundenbuch zur Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen.* Jhrg. I, 1827.

³ „Marci sei nie ausserhalb Böhmen gekommen, so beruht diese ... Angabe jedenfalls auf einem Irrthum, indem Marcus tatsächlich einmal, und zwar bereits in Jahre 1639

žádný pramen. Ze svého zjištění také ale nedělal žádné větší závěry, chtěl jen vyvrátit tezi o tom, že Marci nikdy neopustil hranice Čech.⁴

Za další tři desetiletí dovršil legendu o této cestě J. Hasner.⁵ V dobré víře vysvětlit její účel napsal – bohužel opět bez nejmenšího důkazu – že byla vedena snahou vyjednat pro univerzitu proti jezuitům co nejlepší podmínky.⁶ Odborná veřejnost tento závěr přijala, i když v žádných dějinách pražské univerzity – ani v těch nejnovějších, které jsme výše citovali – zpráva o nějaké takovéto misi není. Pouze před 50 lety se pokusil přítel Zdeněk Pokorný přezkoumat vročení této cesty, ale více či méně je potvrdil: podle něj k ní došlo buď v první polovině r. 1639 nebo dokonce už v druhé polovině r. 1638.⁷

Musíme se přiznat, že po celá léta jsme tuto historii přijímali jen s krajními pochybnostmi. Odkud získal Weitenweber zprávu o tom, že se takováto italská cesta vůbec konala? Na základě čeho mohl Hasner prohlásit, že její účastníci jeli do Říma intervenovat proti pražským jezuitům? Kdo byl vůbec hrabě Šternberk a jaký měl vztah k univerzitě, že mohl jejím jménem jednat v Římě? Těžko pochopitelný je i fakt, že Marci, který chtěl navštívit Galilea v jeho domácím vězení v Arcetri (z návštěvy však sešlo), by mu o tom nenapsal hned, ale až dva roky po svém návratu do Prahy. Další ranou pak byl Marciho dopis Kircherovi, psaný na zpáteční cestě z Itálie, který nese datum 3. srpna 1640.⁸ To by jeho pobyt v Itálii trval dva roky?

Na první dvě otázky budeme těžko hledat odpověď. Můžeme však věnovat pozornost méně známému hraběti Šternberkovi. Podle poslední verze šternberkovské

---

den Grafen Franz v. Sternberg auf dessen Reise nach Rom begleitete ...“. *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Classe.* Jhrg. 1856, XIX. Bd., I. Heft, s. 134.

⁴ Ale ani to dnes není pravdou. Víme přinejmenším ještě o jeho cestě na říšský sněm v r. 1675 a o jeho pozdějším pobytu v německých lázních, který absolvoval s císařským dvorem.

⁵ Joseph Hasner, Ritter von Artha (1819–1892), byl vynikajícím rakouským oftalmologem, který působil po celý život v Praze. Jedna z očních membrán, *plima lacrimalis*, nese dodnes jeho jméno.

⁶ „Er begleitete sogar 1639 den Grafen Sternberg nach Rom, um günstige Bedingungen gegenüber den Jesuiten für die Univerität zu erlangen.“ *Geschichtlich-medicinische Fragmente.* In *Zeitschrift für Heilkunde*, IV. Bd., 1883, s. 172.

⁷ Dopis Jana Marka Marci Galileimu. In *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky*, IX, Praha, 1964, s. 13.

⁸ Tento list jsme otiskli s přítelem R. Zandbergenem v příspěvku Athanasius Kircher und seine ersten Prager Korrespondenten. In *Bohemia Jesuitica 1556–2006*. P. CEMUS (ed.). Tomus 2. Praha, 2010, s. 699–700.

genealogie⁹ se jednalo o Františka Karla Matyáše, pána na Bechyni, Budyni, Libochovicích, Krupce, Zelené hoře a Plánici, jak zněl jeho celý titul. Byl synem Adama II. staršího (1575–1623), nejvyššího purkrabího království českého, a jeho druhé manželky hraběnky Marie Maximiliany von Hohenzollern-Sigmaringen. Jeho nacionále uvádějí, že žil od 26. září 1612 do 9. srpna 1648. Čteme tu rovněž, že byl dvorním maršálkem a nejvyšším sudím českého království – to byly ovšem hodnosti, které v době italské cesty vzhledem ke svému nízkému věku asi ještě nemohl mít. Údajně nebyl v té době ještě ani hrabětem. O jeho životě je známo žalostně málo,¹⁰ nikde však není ani vzdálený náznak toho, že by měl nějaký vztah k pražské univerzitě a že by byl oprávněn za ní jednat.

Zbývá však ještě mnoho otázek. Jestliže cesta nebyla oficiální misí, byla to tedy spíše jakási poznávací kavalírská cesta? Asi ne úplně – dopis, který citujeme v závěru tohoto článku, naznačuje, že Šternberk měl zájem na osobním setkání s Kircherem. Nevíme také bohužel přesně, kdo byl účastníkem cesty. Proč na ni Šternberk pozval právě Marciho jakožto profesora lékařské fakulty? Není vyloučeno, že Marci fungoval u Šternberků jako rodinný lékař. Pozvání rozhodně uvítal, jistě by se s Kircherem rád osobně seznámil – pokud se dokonce o ně sám nějak nepostaral. Marci o Kircherově činnosti, podobně jako někteří klementinští jezuité, dobře věděl. Byl to možná on sám, kdo vedl svého přítele J. Bareše k tomu, aby se na Kirchera obrátil a předložil mu k rozluštění nesrozumitelné písmo textu, který je dnes znám jako Voynichův rukopis.

Jiným účastníkem cesty mohl být klementinský jezuita Jiří Plachý-Ferus (1586–1655). Můžeme na to usuzovat s jistou dávkou pravděpodobnosti z následujícího drobného faktu: v prvním listu, který napsal Marci Kircherovi po návratu z Itálie do Prahy, dává „Ferrarius“ Kirchera pozdravovat – patrně se tam s ním seznámil.¹¹ Ferova biografie¹² však naši domněnku nepotvrzuje. To však mnoho neznamená, pro 40. léta je bohužel velmi „řidká“, faktů pro tuto dobu uvádí méně než málo. Zmiňuje se však o Ferově misionářských cestách v době, kdy působil ve Staroměstské koleji (1628–1648), mezi jinými lokalitami

⁹ Za její poskytnutí patří náš dík správě hradu Český Šternberk.

¹⁰ V Libochovicích se však zachovala jeho svatební smlouva ze 26. listopadu 1634: podle ní se oženil s Ludmilou Kateřinou Kavkovnou z Říčan.

¹¹ „Dignetur salutare Reverendus Ferrarius...“. Marci Kircherovi, 12. září 1640. Řím, Archiv papežské univerzity Gregoriana, Carteggio Kircher (dále jen APUG), sign. 557. s. 127.

¹² Srov. Anna FECHTNEROVÁ. Jiří Ferus a Jiří Plachý. In *Pocťa Dr. Emmě Urbánkové*. Praha, 1979, s. 427–457.

je tu i Bechyně, která byla panstvím Františka Šternberka – mohlo by to vypovídat o jejich bližších vztazích.¹³

A takové bližší vztahy mezi Ferem a Šternberky nepochybně existovaly. Už v r. 1635 dedikoval Ferus, který vykazoval jako vedoucí klementinské tiskárny bohatou ediční činnost, Maximilianě Veronice Šternberkové spisek *Rozjímání o věčnosti od ctihodného kněze a P. Jeremiáše Drexelia*.¹⁴ Daleko významnější jsou však dedikace právě Františku Šternberkovi. V r. 1641 to byla jedna z neznámějších Plachého knih *Vita S. Ioannis Nepomuceni sub titulo: Fama posthuma...*, což byl luxusní tisk, vydaný ve třech jazycích, v češtině, němčině a latině, a vyzdobený vyobrazeními Karla Škréty; Šternberk na něj patrně výrazně přispěl. Další dedikace následovala v r. 1643, byl to spis *Veleslavná památka svatého Vojtěcha...* od K. P. Drauschovia.¹⁵ To vše vypovídá jasně o tom, že protijezuitsky orientovaný Šternberk rozhodně nebyl – právě naopak.

O dalších účastnících cesty mnoho nevíme. Mohl mezi nimi být s jistou dávkou pravděpodobnosti i Jan Kryštof (jinde Jan Christián) Daisigner. Musel to být mladý člověk,¹⁶ všechny údaje, které se nám o něm podařilo shromáždit, se ale vztahují až na dobu po naší cestě. To platí i o jeho čtyřech tiscích z 50. let 17. století, uložených v klementinské Národní knihovně: jde o dva kalendáře a dvě sbírky epigramů. Z nich je pro nás důležitější *Liber V Epigrammatum Pylades*, s. I., s. a., sign. 9 L 429.¹⁷ Pod čísly XVII–XXV jsou tu šesti až desetiverší věnována Marcimu „konajícímu po souši i po moři cestu se slavným pánem, panem Františkem Karlem ze Šternberka a vstupujícímu do přístavů a krajů Itálie“. Ta se vztahují k různým městům a pamětihodnostem, což nám umožňuje rekonstruovat do značné míry trasu cesty.

¹³ Tamtéž, s. 460.

¹⁴ Srov. Jan LINKA. Jíří Ferus – Plachý SJ a jeho okruh... *Listy filologické*, roč. 128, 2005, s. 58.

¹⁵ Tamtéž, s. 49–50.

¹⁶ Consortium of European Research Libraries Thesaurus uvádí rok jeho narození jako 1616, rok úmrtí nezná (bez udání pramene podobně Z. POKORNÝ, viz pozn. 7, s. 12: 1616?–1654). Thesaurus dále informuje, že to byl Bohemus Pontanus, Kalenderschreiber, astronom a autor spisku *Campi Martii anthologia ...*, 1646. Trochu jinak se jeví ve světle pramenů k dějinám medicíny. Podle nich byl v r. 1644 imatrikulován na pražské lékařské fakultě, srov. *Matricula facultatis medicae universitatis Pragensis*. K. KUČERA– M. TRUC (eds.). Praha, 1968, s. XXVI, byla to však imatrikulace poměrně pozdní. V r. 1650 byl pak inkorporován mezi členy fakulty. Srov. K. BERÁNEK. Pražská lékařská fakulta 1638–1654. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. Tomus VII, I, Pragae, 1966, s. 78.

¹⁷ Na tento spisek upozornil již Z. POKORNÝ, viz pozn. 7, s. 12.

Ta začala nejspíše v Praze a pokračovala přes Vídeň do Štýrského Hradce. Ten je prvním doloženým bodem cesty. Z Marciho listu Galileimu se dozvídáme, že se tu výprava zastavila u jezuitského matematika Paula Guldina (1577–1643) – pokud v jeho koleji přímo nenocovala. Pro Marka to bylo nesmírně významné: Guldin, který se ani v době Galileova procesu netajil vůči němu se svými sympatiemi, mu na jeden den půjčil jeho „knihu o pohybu“. Sotva lze pochybovat o tom, že to byly Galileiho nejnovější *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a duo nuove scienze...*, které vyšly v r. 1638 v Leidenu. Marci o ní píše, že ji ve Štýrském Hradci ušel poprvé.¹⁸ Pro Marciho biografii je to nesmírně významný moment, končí totiž definitivně všechny možné úvahy o tom, zda Marciho mohly nebo nemohly ovlivnit Galileiho *Discorsi*, když textoval svůj spis *De proportionem motu*, který vyšel v Praze r. 1639. Důležitá je i Marciho následující poznámka, v níž si stěžuje, že se mu příliš pozdě dostal do rukou *Systém*. Je to nepochybně Galileův předcházející spis, který byl poslední kapkou pro zahájení procesu – *Dialog o dvou největších systémech světa* – na který jej upozornil G. Pieroni.¹⁹

Prvé místo na italské půdě, které zmiňují Daisignerovy epigramy, jsou Benátky. Následuje Padova, Florencie, poté Mantova, Řím a Verona – zde autor asi časovou posloupnost trochu pomíchal – z řek připomíná Mincio, Pád a Tiberu, z památek pak hrob Vergiliův, který je v Neapoli. Otázkou je, kde se asi výprava plavila, jak se o tom Daisigner zmiňuje: mohlo to být právě mezi Neapolí a Ostií či naopak.

Více podrobností o Šternberkově a Marciho cestě po Itálii nemáme. Jejím vyvrcholením byl však nepochybně Řím. V Marciho jezuitském elogiu se zachovala zpráva, že jej přijal generál řádu Muzio Vitelleschi (není přitom jasné, zda účastníkem přijetí byl i Šternberk) a věnoval mu při této příležitosti jakousi plaketu – v textu elogia je pojmenována jako *numisma*. Její zázračnou moc si prý mohl Marci brzy vyzkoušet sám na sobě. Když se vracel z Říma, zachvátily jej na několik nocí horečky a nespavost, takže prý měl obavy z deliria. Spolehl se však na Boha a v modlitbách si přejížděl svým numismatem čelo a prsa ve tvaru kříže a ejhle! Tvrdě usnul, což jej posílilo tak, že se mohl připojit k účastníkům cesty. Numisma pak v příštích letech ještě mnohokrát posloužilo, dokud je někdo z božího dopuštění nesebral nebo náhodně nevzalo za své.²⁰ Tato historika není

¹⁸ „Verum librum Tuum de motu Graecii primum aspexi, dum Italiam inde peterem“. Srov. týž, s. 8. Je tu mj. potvrzeno, že Marci do Itálie teprve jel.

¹⁹ Giovanni Battista Pieroni byl toskánský architekt, který byl asi od r. 1622 ve službách císaře Ferdinanda II. Český čtenář jej však zná především jako stavitele Valdštejnského paláce v Praze.

²⁰ Srov. A. PODLAHA. Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii. *Časopis Musea království českého*, roč. LXIX, 1895, s. 508–509.

samozřejmě prosta určitých hagiografických momentů, to ale není rozhodující. Podstatné je pro nás její racionální jádro – spočívá v tom, že Marcimu prokázal svou přízeň nejvyšší představitel jezuitského řádu.

Ještě větší význam mělo pro Marka navázání přátelství s Athanasiem Kircherem. Trvalo více než čtvrt století, doslova až do konce života, a Marci se stal v průběhu této doby jedním z nejpilnějších Kircherových korespondentů.²¹ Je až dojemné číst slova jeho přítele G. A. Kinnera, jež zaslal Kircherovi tři měsíce před Markovou smrtí: „Pan Marcus, který už téměř na všechno zapomněl, si na Tebe dosud vzpomíná a dává Tě svým jménem co nejlaskavěji pozdravovat a mým prostřednictvím by se rád dozvěděl, zda jsi už už udělal Oidipa při rozluštění knihy, kterou Ti předchozího roku poslal prostřednictvím otce provinciála, a jaká si myslíš, že obsahuje mysteria: bude mu velkým potěšením, když se v tomto bodě uráčíš vyhovět jeho zvědavosti.“²² Jednalo se o dnešní Voynichův rukopis, který Marci Kircherovi jako svému nejlepšímu příteli a nekompetentnější osobě předal, jeho rozluštění – stejně tak jako my dodnes – se však nedočkal.

Posledním známým bodem této italské cesty – jak víme odjinud,²³ byl Pasov. Většina výpravy odtud zamířila na Prahu, Marci se tu však odpojil a spěchal do Řezna, kde probíhal říšský sněm. Marci doufal, že tam bude přijat Ferdinandem III. (nakonec se tak stalo dokonce dvakrát) a že s ním bude moci projednat podmínky císařského mecenátu pro Kirchera. To vše úspěšně proběhlo, ale to už je jiná kapitola...

Šternberkova a Marciho italská cesta měla však ještě své pokračování. Zmíníme se alespoň o dvou záležitostech. Prvou byl v historické posloupnosti list, který napsal Marci po svém návratu do Prahy 30. listopadu 1640 Galileimu.²⁴ Vyznal se mu v něm ke své kongenialitě, požádal jej o posouzení přiloženého spisku *De proportione motu* a napsal mu i o svých vědeckých plánech do budoucna.²⁵

²¹ Přehled této korespondence podal J. E. FLETCHER. Johann Marcus Marci writes to Athanasius Kircher. *Janus*, roč. LIX, 1978, s. 97–118.

²² „Dominus Marcus qui omnium rerum poene oblitus, Tui tamen adhuc memor, Te suo nomine officiosissime salutari iussit, ac per me scire desiderat, num iamiam Oedypum egeris in enodando libro, quem per Patrem Provincialem anno superiore transmiserat et quaenam ibidem mysteria contineri existimet: magno solatio eidem erit, si in hoc puncto placuerit illius curiositati favere.“ Kinner Kircherovi, 5. ledna 1667. Řím, APUG, sign. 562, s. 151.

²³ Srov. pozn. č. 8.

²⁴ Srov. pozn. č. 7.

²⁵ Marci jmenuje v této souvislosti druhou část spisu *De proportione motus figurarum rectilinearum* a další spis o pohybu, o jeho příčinách, tíži, lehkosti a impulsu, které jsou

Tento list, zdánlivě drobná, v Markově biografii však významná epizoda, měla mít své pokračování. Galilei byl v té době už prakticky slepý, a tak nadiktoval odpověď pro Marciho svému synu Vincenzovi, jak to dělal i v jiných případech. O té se však po staletí nevědělo. Její koncept se objevil až v polovině sedmdesátých let 20. století ve výloze milánského antikváře Carduzziho, brzy poté byl však odtud ukraden.²⁶ Pro naše dějiny věd je velmi cenné zjištění, že Galilei Marcimu odpověděl (u nás není samozřejmě nikde ani zmínky o tom, že by takový dopis do Prahy došel), malou tragedií pro nás však je, že neznáme obsah odpovědi – ve výloze antikváře byl vystaven originál a nebyla přitom pořízena ani kopie. A tak musíme doufat, že se Galileův koncept po určité době – třeba v některé ze soukromých sbírek – objeví.

Skutečným epilogem Šterberkovy a Marciho cesty po Itálii byl dosud neznámý list, na který upozornil nedávno J. E. Fletcher.²⁷ Šternberk – teď údajně už baron – napsal dne 17. dubna 1641 z Prahy Kircherovi, že se doslechl o jeho příjezdu do Německa. Je-li tato informace správná, naléhavě jej zve do Prahy. Poté – a skoro bychom řekli, že v rozporu s logikou pozvání – mu popsal válečnou vřavu v Čechách. V závěru jej však ubezpečil, že jezuité zůstanou za bouřlivého i klidného stavu jeho věrnými a stálými služebníky. Šternberk se tu tedy stylizoval do role mluvčího jezuitů – a my se můžeme jen dohadovat, zda jeho vztah ke Kircherovi se zformoval za italské cesty nebo zda je už staršího data a italská cesta nebyla vyvolána mj. snahou o osobní setkání. Není známo, že by Kircher na zmíněný dopis odpověděl, tím méně pak, že by do Prahy přijel.

V příštích letech dostal Kircher několik pozvání k návštěvě císařského dvora. V dohodě s Ferdinandem III. a místodržícím Ignácem Bernardem Martinicem mu je prezentoval právě Marci. První je hned v listě z 12. září 1640.²⁸ Zdá se, že Kircher je chtěl přijmout a ke dvoru přijet. Marci pln optimismu o tom hned uvědomil císaře, který pověřil svého zpovědníka, aby Kircherovi jeho jménem napsal a stanovil, že k návštěvě by mělo dojít o Velikonocích, až Kircher dokončí své magnetické dílo. Marka pak pověřil, aby svého přítele k cestě rovněž

---

již hotovy (iam absolutos). Prvý z nich vyšel v r. 1648, zatímco druhý, který připomíná svou tematikou spis *Otho-Sophia*, vydal z Marciho pozůstalosti až Dobřenský. Na tuto okolnost upozornil už Z. POKORNÝ (pozn. 7), s. 14–15.

²⁶ U nás přinesla zprávu o této události jen šifra –mš–. Loupež na Piazza Garibaldi. *Svět v obrazech*, 15. srpna 1975, s. 10, odborný tisk na ni ale nereagoval.

²⁷ J. E. FLETCHER. *A Study of the Life and Works of Athanasius Kircher, Germanus Incredibilis*. Leiden, 2011, s. 213 (APUG sign. 566, f. 354r–355v).

²⁸ „Hisce precor Reverendam Paternitatem Vestram quam felicissime valere et quam citissime nos invisere.“ APUG, sign. 557, s. 127.

povzbudil.²⁹ Z příštího Markova dopisu z 2. března 1641 však vyplývá, že z návštěvy sešlo.³⁰ Kircherovi se zřejmě nepodařilo splnit císařovu podmínku: dedikace spisu *Magnes sive de arte magnetica* Ferdinandovi III. nese datum až 4. května 1641. Kircher v příštích měsících zřejmě onemocněl: Marci mu proto 10. května 1642 doporučil, aby méně zdravý římský vzduch vyměnil za náš německý.³¹ Dobře míněnou radu však Kircher neuposlechl, takže k návštěvě dvora nedošlo ani v příštích měsících. Další pozvání v Marciho listech už nenacházíme a duch italské cesty jako by se pomalu vytratil.

Summary

In 1638, Emperor Ferdinand III issued a decree about dividing the Prague University – the Faculties of Medicine and Law should remain secular, the Faculties of Arts and Theology should be managed by the Jesuits. The older literature supposed that the secular part of the University immediately sent a mission to Rome that should have guaranteed their rights and property against the Jesuits.

The present study analyses the affair and comes to the conclusion that the group led by a less famous nobleman, Sternberg, and Marci, who visited Italy in 1640, was not delegated by the University nor intended to act against the Jesuits. Both of them wished rather to meet Athanasius Kircher, the most important representative of the Jesuit science. Their intention succeeded, as Marci closed a sincere friendship with Kircher, and their extensive correspondence lasted then 25 years.

Zusammenfassung

Die italienische Reise von J. M. Marci und Fr. K. Sternberg (1640)

Im Jahre 1638 hat sich der Kaiser Ferdinand III. für die Teilung der Prager Universität entschieden – die medizinische und juristische Fakultät sollten weltlich bleiben, das philosophische und theologische Studium sollte von den Jesuiten geleitet werden. Kurz danach – so schildert es die bisherige Literatur – hat sich eine Universitätsmission nach Rom begeben, um die Rechte des weltlichen Teiles

²⁹ „... mihi que mandavit, ut Reverendam Paternitatem Vestram ipse quoque ad iter hoc suscipiendum hortaret.“ Tamtéž, sign. 557, s. 64.

³⁰ Tamtéž, sign. 557, s. 92.

³¹ „... forsitan non abs re erit aerem Romanam minus salubrem cum nostrae Germaniae aere salubriori permutare.“ Tamtéž, sign. 557, s. 69.

der Universität zu verteidigen und günstige Bedingungen gegenüber den Jesuiten zu erlangen. Die vorliegende Studie bemüht sich zu zeigen, dass dies eine Legende ist.

Die Reise hat ein weniger bekanntes Mitglied der Sternberger Familie, Franz Karl Matthias (1609–1648), unternommen. Zu seiner Begleitung gehörte auch der Professor der Medizin der Prager Universität Joannes Marcus Marci (1595–1667). Im vorliegenden Beitrag wird gezeigt, dass Sternberg einerseits mit der Universität in keiner Beziehung stand und so keineswegs berechtigt war, für sie zu handeln. Andererseits wird darauf hingewiesen, dass er die Herausgabe der Prager Klementiner Drucke unterstützt hat – Georg Plachý-Ferus, Herausgeber und Vorstand der Prager jesuitischen Druckerei, hat ihm dafür zwei wichtige Werke dediziert.

Marci's Beziehung zum Orden war komplizierter, er hatte Schwierigkeiten mit der jesuitischen Zensur, als er im Jahre 1635 sein Werk *Idearum operatricium idea* herausgeben wollte, dagegen steht fest, dass er jahrelang der offizielle Arzt der Prager Jesuiten gewesen war. In Rom wurde Marci vom General des Ordens Muzio Vitelleschi gut angenommen und derjenige hat ihm sogar eine wunderbare heilkräftige Medaille gewidmet. Während seines Aufenthalts in Rom hat Marci auch Athanasius Kircher, den wichtigsten jesuitischen Gelehrten dieser Zeit, kennengelernt und eine lebenslange Freundschaft mit ihm geschlossen. Ihre Korrespondenz dauerte dann mehr als 25 Jahre. Der erste Brief davon, geschrieben in Regensburg im August 1640, bezeugt, dass unsere Reise eben im diesem Jahre stattgefunden hat – nicht früher, wie die ältere Literatur angibt. Bei der Rückreise hat Marci in Passau die anderen Teilnehmer der Reise verlassen und eilte zum Reichstag, um die Bedingungen des kaiserlichen Mäzenats für Kircher günstig zu beeinflussen. Marci war erfolgreich und Ferdinand freigebig. Für das Jahr 1640 spricht auch ein Brief Marci's an Galilei geschrieben im September dieses Jahres in Prag. Marci wollte ursprünglich Galilei in Arcetri besuchen, dazu ist es leider nicht gekommen, denn unsere Gruppe musste nach Böhmen zurückeilen, wo die schwedischen Truppen tobten.

Im Jahre 1641 ist nach Prag das Gerücht gekommen, als ob Kircher im Deutschland sei. Sternberg hat ihn nämlich nach Prag eingeladen – es war aber leider nur ein Gerücht. In den nächsten Monaten wurde Kircher mehrmals an den Kaiserhof eingeladen, die Initiatoren waren besonders Marci und der Oberstburggraf und Böhmischer Statthalter Ignaz Bernard Martinitz. Aber auch in diesen Fällen haben sich solche Besuche nicht realisieren lassen.

Author's address:
Nedvězská 6
100 00 Praha 10

„Kdyby domy uměly mluvit“ Budova vysoké školy chemicko-technologického inženýrství v Praze Dejvicích a architekt Severin Ondřej (1889–1964)

MILENA JOSEFOVIČOVÁ

“If houses could speak”: The Building of the Chemical-Technological Engineering Institute in Prague-Dejvice and architect Severin Ondřej (1889–1964). In 1930s, at the time of its origin, the house built for the Czech Technical University Institute in the Prague quarter of Dejvice belonged to the most modern of its kind. This conclusion is backed up by a forgotten brochure published by one of its planners – architect Severin Ondřej – together with layouts and unique photos of the exterior and interior of the building.

Key words: Czech Technical University • building • chemistry • Prague • the 1st half of the 20th century • Severin Ondřej

Dvěma veřejným budovám, postaveným v meziválečném období v Praze Dejvicích na pozemcích určených pro budoucí vysokoškolský kampus, se vcelku spontánně začalo říkat „nová technika“, na rozdíl od areálu na Karlově náměstí, označovaném jako „stará technika“. První z realizovaných budov, uvedená do provozu počátkem 30. let, byla určena pro vysokou školu chemicko-technologického inženýrství. Upadlo téměř v zapomnění, že ji s Antonínem Englem projektoval Severin Ondřej (8. 1. 1889–8. 7. 1964), významný architekt, odborník na pozemní stavitelství a autor legendárních učebnic, ke kterým se stavební inženýři pro jejich vysokou technickou úroveň dodnes vracejí.¹

Ondřej byl absolventem vysoké školy architektury a pozemního stavitelství Českého vysokého učení technického (dále ČVUT), II. státní zkoušku složil v roce 1912, roku 1917 se stal doktorem technických věd. Během studia pracoval v projekční kanceláři profesora Theodora Petříka (1882–1941) a získával zkušenosti s projektováním, statickými výpočty, s rozpočtem jak obytných, tak i zemědělských budov. Vykonával také architektonický a stavební dozor při adaptacích

---

¹ A. KNAPO. 70 rokov prof. Severina Ondřeja. *Architektúra ČSR*, roč. XVIII, 1959, č. 1, s. 45; L. VOTRUBA. Stručný historický vývoj Stavební fakulty ČVUT 1907–1995. Nепublikovaný strojopis, 1996.

památkových staveb. Ještě před koncem velké války dosáhl jmenování soudním znalcem pro pozemní stavby. Po vzniku Československé republiky se uplatnil jako stavební komisař a stavební rada na ministerstvu veřejných prací, v roce 1921 byl například pověřen správou přestaveb Rudolfiny, bývalého akademického gymnázia a budov bývalé zemské sněmovny pro poslaneckou sněmovnu a senát Národního shromáždění.²

Slibně se rozvíjela i Ondřejova akademická kariéra – ve 32 letech, v roce 1921, byl na ČVUT jmenován mimořádným a o šest let později, v roce 1927, řádným profesorem pozemního stavitelství. Opakovaně zastával tehdy roční funkce děkana či proděkana. Ve 20. letech působil jako znalec též v Masarykově akademii práce³ a přispíval do odborných časopisů *Architektonický obzor*, později *Architekt*, *Zprávy veřejné služby technické* či *Zemědělský archiv*. V roce 1921 vydal knihu *Používání betonu při stavbě zdí budov*, zde poprvé přehledně sepsal a zhodnotil různé tvárnice stavby. V roce 1932 vyšlo první vydání knihy *Stavba domu v praxi*, v níž postuloval zásady řádného vypracování úvodního i stavebního projektu, jakož i prováděcích výkresů, takže se jako první systematické zpracování tématu mechanizace a stavební výroba stala základem normy *ČSN Stavební plány* a dočkala se dalších vydání.⁴ Za blahopřání od tehdejšího rektora ČVUT profesora Vojtěcha Kaislera k padesátinám v lednu 1939 Severin Ondřej poděkoval slovy: „Snažil jsem se vykonávat vždy své povinnosti podle svých sil co nejlépe a přispět také jako profesor – architekt k uskutečnění novostaveb našeho vysokého učení.“⁵

Vzhledem k tomu, že ve svém profesním životě se v průběhu času stále více věnoval pedagogické a výzkumně-publikační činnosti, lze právě budovu vysoké školy chemicko-technologického inženýrství z let 1926–1933 považovat za jeho nejvýznamnější realizaci.

Jak ve 20. letech počet studentů ČVUT v Praze strmě stoupal, aby se posléze na čas ustálil okolo 5 tisíc, prostorová situace se stávala zcela neudržitelnou.⁶

² *Program Českého vysokého učení technického v Praze na studijní rok 1930–1931*. Praha, ČVUT, 1930, s. B6.

³ Masarykův ústav a Archiv AV ČR, fond Masarykova akademie práce, inv. č. 336.

⁴ Archiv ČVUT, osobní spis Severina Ondřeje (č. 139). Podle vlastních údajů na přihlášce do Syndikátu českých spisovatelů z roku 1947 publikoval časopisecky od roku 1913 a vydal 6 odborných monografií.

⁵ Archiv ČVUT, tamtéž, dopis z 10. 1. 1939.

⁶ Počet zapsaných studentů kulminoval v roce 1922 na čísle 6820, v letech 1923–1934 se zapisovalo mezi 5 až 6 tisíci studentů, po velké depresi v letech 1935–1939 došlo

Všech jeho tehdejších sedm součástí – v dobové terminologii „vysokých škol“⁷ sídlilo v 9 vlastních budovách a ve 30 nájemních domech. Z vlastních budov byla největší tzv. stará technika na Karlově náměstí, postavená podle plánů Josefa Ulmanna v roce 1870. Ondřej sice ve své publikaci⁸ uvádí, že v 80. letech 19. století se v této lokalitě uvažovalo o stavbě dalších budov podle návrhů architektů Jana Machytky (1844–1887) a Františka Schmoranze (1845–1892)⁹ či prof. Josefa Schulze (1840–1917) a prof. Jířího Pacolda (1834–1907), k jejich realizaci však nedošlo. Až o desítky let později byl v roce 1906 na nádvoří dostavěn fyzikální a elektrotechnický ústav, v roce 1912 pak chemický ústav v Trojanově ulici. Ve stejné době vznikly z popudu prof. Josefa Bertla (1866–1955) a prof. Theodora Petříka propočty dokazující, že zbývající prostor na Karlově náměstí by nemohl ani při maximálním zastavění pokrýt potřeby techniky dimenzované tehdy na 2500 posluchačů. Začalo se proto hledat nové umístění, přičemž bylo prozkoumáno až 19 lokalit, z nichž se jako nejvhodnější jevila letenská pláň. Studie celkového zastavění Letné, nejen areálem vysokých škol, vypracoval během let 1914–1919 Antonín Balšánek (1865–1921) v 10 alternativách.¹⁰

Po změně poměrů a za rostoucího zájmu o studium v Československé republice se nespokojenost s neutěšenou prostorovou a materiálovou vybaveností vysokých škol dále vyhrcovala. Stavební problémy ČVUT patřily tehdy nejen k nejčastěji projednávaným otázkám na zasedáních senátu školy, ale často se také stávaly předmětem četných kritik veřejnosti i tisku. Shoda panovala snad jen v tom, že by nové budovy neměly být rozptýlené v různých částech města nebo umístěné na tehdejší periferii Prahy. V tomto smyslu koncipovali rektori obou českých vysokých škol v roce 1922 svou žádost, kterou adresovali Národnímu shromáždění. Vycházeli ze starších Balšánkových návrhů na zastavění letenské pláně od Čechova mostu budovami pro techniku i univerzitu, které by tvořily ucelenou vysokoškolskou čtvrť. Po bouřlivých diskusích padla nakonec volba na nezastavěný prostor ve vznikajících Dejvicích, kde dostatečně velké parcely

---

k poklesu na předválečný stav, tedy do 3 tisíc. *Česká technika*. Praha, ČVUT, 2002, s. 94–100.

⁷ Vysoká školy: 1. inženýrského stavitelství, 2. architektury a pozemního stavitelství, 3. strojního a elektrotechnického inženýrství, 4. chemicko-technologického inženýrství, 5. zemědělského a lesního inženýrství, 6. speciálních nauk, 7. obchodní.

⁸ S. ONDŘEJ. *Novostavba Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství v Praze – Dejvicích*. Praha, vlastním nákladem, 1933, s. 3.

⁹ Viz <http://www.architektenlexikon.at/de/1176.htm>, staženo 20. 11. 2014. V životopisech obou spolupracujících architektů se tyto návrhy mezi jejich díly nevyskytují.

¹⁰ S. ONDŘEJ. *Novostavba Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství*, c. d., s. 4.

patřily pražské obci, takže stát je mohl koncem roku 1923 levně odkoupit.¹¹ Základní kámen byl položen 21. června 1925 a začalo se stavět podle urbanistického konceptu a následných regulačních a zastavovacích plánů Antonína Engela.¹² Bylo tak předem pevně dáno, že podoba proponovaných 10 bloků bude jednotná – dvě až tři patra s vysokým suterénem, předepsanou úrovní přízemí, I., II. i III. patra a sedlovou střechou. Antonín Engel stanovil rovněž hlavní zásady vnější architektury, tedy přesné řešení rizalitů, vchodů, říms a dalších detailů, i když při realizaci na konečné podobě spolupracoval s projektantem bloku.¹³

V roce 1926 se začalo podle prováděcího projektu Severina Ondřeje se stavbou budovy určené pro vysokou školu chemicko-technologického inženýrství. Původně měl pro chemii projektovat dva bloky – jeden (realizovaný) byl zamýšlen pro umístění technologických ústavů,¹⁴ ve druhém (nerealizovaném) se měly nacházet ústavy obecných disciplin.¹⁵ Kromě toho bylo třeba do budov umístit čtyři velké (amfiteatrální) posluchárny, pět výzkumných ústavů, příruční knihovnu, děkanát, spolkové místnosti posluchačů s čítárnou, šatny, koupelny, byty vrátných a zřízenců, ústřední destilaci vody, strojovnu pro stlačený vzduch, pro vakuum a další. Ze stavby bloku určeného pro ústavy obecných disciplin nakonec sešlo, zprvu se zvažovalo jejich ponechání na stávajícím místě v chemickém ústavu v Trojanově ulici poblíž Karlova náměstí, kde by se po přestěhování technologických ústavů do Dejvic uvolnilo mnoho místností a laboratoří, které by bylo možné nově využít. Během roku 1925 také došlo při projektování k řadě

¹¹ V. LOMIČ. *Vznik, vývoj a současnost ČVUT v Praze. Publikace k 275. výročí školy*. Praha, SNTL, 1982, s. 81–82.

¹² M. JOSEFOVIČOVÁ. Příběh prázdného pozemku. Nedokončené dílo Antonína Engela. *Dějiny a současnost*, XXXI, 2009, č. 10, s. 24–27.

¹³ S. ONDŘEJ. *Novostavba Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství*, c. d., s. 5.

¹⁴ Blok č. 5, ústavy: 1. metalurgie; 2. cukrovarnictví a výroby uhlohydrátů; 3. potravinářství a chemické technologie potravin; 4. technické mikroskopie a zbožiznalství; 5. sklářství, keramiky, technologie a zkoumání staviv; 6. anorganické chemie; 7. praktické fotografie; 8. technologie látek výbušných a trhací techniky s technologií organických látek; 9. chemie kvasné a mykologie; 10. technologie paliv a svítiv; 11. technologie vody; 12. chemie a chemické technologie dřeva; 13. technologie tuků a olejů; 14. soudní chemie.

¹⁵ Blok č. 7, ústavy: 1. obecné chemie organické a cvičení v chemii organické; 2. obecné experimentální chemie anorganické; 3. fyzikální chemie; 4. analytické chemie; 5. pro zkoušení potravin; 6. k přípravě chemických experimentů a vyučování chemii na středních školách; 7. cvičení v anorganické chemii; 8. pro užitou botaniku; 9. mineralogicko-petrografický. Viz S. ONDŘEJ. *Novostavba Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství*, c. d., s. 5.

změn a úprav plánů na základě konzultací s patnácti přednosty ústavů a podle jejich různorodých přání. Každý ústav tvořil vždy samostatný celek složený z místnosti profesora (kabinet, pracovna, laboratoř, jemné práce, váhovna) a ostatních (laboratoře posluchačů), na patře byly umístěny zpravidla čtyři ústavy. Veškeré instalace (kanalizace, voda, plyn, ostrá pára, tlakový vzduch, vakuum, elektrické kabely) byly soustředěny a umístěny v jednotlivých patrech nad sebou. Po důkladné analýze požadavků, kladených na objekt s chemickými laboratořemi, byla zvolena zděná cihelná stavba se stropy ze železobetonu. Protože se počítalo s rozvojem vědy i výuky a z toho plynoucími stavebními úpravami, nebyly například pro rozvody použity příčky nebo existovala místa pro případné další dveře, kdyby došlo ke změně dispozice.¹⁶

Těsně před dokončením se ukázalo, že bude třeba do dejvické novostavby umístit i ústavy obecných disciplín z Trojanovy ulice. V průběhu stavby začal počet studentů klesat a navíc ze strany investora (státu) narůstal tlak na šetření.¹⁷ Projektant se musel vypořádat s nepříjemnou komplikací – umístit do téměř hotové novostavby všechny ústavy obecných disciplín.

Realizované rozmístění vypadalo v roce 1931 tak, že v suterénu se nacházely hrubší laboratoře a pracovny, dílny, místnosti pro stroje, skladiště, byty vrátných, cukrovarnické muzeum, pokusný „cukrovárek“ a „lihovárek“, transformační stanice. V přízemí byly umístěny: Ústav technologie látek výbušných a trhací techniky s technologií organických látek; Ústav sklářství, keramiky, technologie a zkoušení staviv; Ústav metalurgie a metalografie;¹⁸ Ústav anorganické chemie; Ústav anorganické technologie se stanicí tovární výroby lučebnin. Kromě toho zde byla i malá posluchárna (pro 70 osob) a v mezipatře pak velká (pro 144 osob) se dvěma přípravny. První patro obsadily ústavy: technologie paliv a svítiv; chemie kvasné a mykologie; analytické chemie II.; cukrovarnictví a výroby uhlohydrátů; fyzikální chemie. Zde při hlavním schodišti byly místnosti děkanátu, zasedací síň profesorského sboru a příruční knihovna. V mezipatře se nacházela druhá velká posluchárna.

Ve druhém patře sídlily ústavy: potravinářské chemie a chemické technologie potravin; technické mikroskopie a zbožíznalství; obecné chemie experimentální; analytické chemie I.; místnosti II. státní zkoušky, spolku posluchačů se školní knihovnou a čítárnou, malá posluchárna (pro 56 osob). Ve třetím (částečném)

¹⁶ S. ONDŘEJ. *Novostavba Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství*, c. d., s. 10.

¹⁷ M. JOSEFOVIČOVÁ. *Příběh prázdného pozemku*, c. d., s. 25.

¹⁸ S. ONDŘEJ. *Novostavba Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství*, c. d., s. 11. Tyto tři ústavy měly značný počet suterénních místností, se kterými byly spojeny zvláštními dvouramennými schodišti tak, aby tvořily uzavřený celek.

patře našly umístění ústavy: praktické fotografie; mineralogie a petrografie; metodiky a vyučování chemie; soudní chemie.

Na vnitřním zařízení a vybavení se také muselo šetřit, ministerstvo nemilosrdně škrtilo vše, co chápalo jako „zbytečné“. Severin Ondřej popisuje, že navrhoval vesměs dubový nábytek v účelných jednoduchých typech, jednak aby se výroba zlevnila, jednak aby se dal různě kombinovat a přesouvat. Pro každou místnost byl zpracován podrobný přehled použitého zařízení, plán rozmístění a zakreslení všech instalací. Pro první rozsáhlý projekt tohoto typu v ČSR bylo třeba souhrnem 250 plánů pro stavbu a 1250 plánů pro zařízení, které během několika let vypracovala Ondřejova soukromá projekční kancelář. Celkové stavební náklady činily 43,5 milionu korun při 180 270 m³ obestavěného prostoru.¹⁹ Stavební práce postupovaly pomalu, protože ministerstvo financí uvolňovalo prostředky ze státního rozpočtu tak líknavě, že stavební firma vyčerpala roční částku většinou už za 2 až 3 měsíce a po zbytek roku stavba stála. Budova chemie byla nakonec zprovozněna v roce 1931.²⁰

Sám Ondřej zakončil svou vlastním nákladem vydanou „zprávu“ slovy: „Realizování návrhu této budovy, provedené jako první blok nové techniky, bylo spojeno s velikými a zcela neobvyklými obtížemi, a to nejen pro neobyčejnou složitost stavebního programu a pro speciální požadavky vnitřního zařízení chemických ústavů, ale zejména proto, že v tomto případě bylo nutno vyhovět požadavkům a přáním 15 přednostů ústavů, tolikéž jejich zástupcům, různým komisím, třem kompetentním ministerstvům, zemskému úřadu, stavební správě atd. Kromě toho třeba uvážit značné omezení působnosti projektantovy regulačním a zastavovacím plánem, dále danými zásadami vnější architektury, předepsané v zájmu jednotné výstavby celého komplexu budov ČVUT. Také dodatečným umístěním všech ústavů vysoké školy chemicko-technologického inženýrství do novostavby se úkol projektantův zajisté značně zkomplikoval.“²¹

Jak známo, z celého původního Engelova záměru se následně do okupace „stihl“ realizovat v letech 1929–1937 už jen blok č. 3 pro vysokou školu zemědělského a lesnického inženýrství, a to podle prováděcího projektu Theodora Petříka z roku 1926.²² Jak již bylo uvedeno, výstavbu areálu neblaze poznamenaly důsledky velké deprese již na začátku 30. let, protože státní orgány prosazovaly stále tvrdší úspornost a financování proto vázlo. Počátkem roku 1933 senát ČVUT opakovaně požadoval, aby stavební práce pokračovaly a aby ministerstvo

¹⁹ S. ONDŘEJ. *Novostavba Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství*, c. d., s. 24.

²⁰ M. JOSEFOVIČOVÁ, Příběh prázdného pozemku, c. d., s. 26.

²¹ S. ONDŘEJ. *Novostavba Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství*, c. d., s. 25.

²² Dnes sídlo rektorátu ČVUT, ústavů VŠCHT a ČVUT.

financí opatřilo dostatek prostředků k urychlenému postupu. K neutěšené situaci se otevřeným dopisem vyjádřila rada hlavního města Prahy a státním orgánům ostře vytkla, že pozemky, které levně státu před lety prodala, stále leží ladem, takže náměstí zůstává nedokončeno, ovšem veřejnost vinila ze stagnace pražskou obec.²³ Nicméně tyto spory ztratily na významu vzhledem k politickému vývoji na konci 30. let a jeho tragickému vyústění v rozbití Československé republiky.

Ve čtvrtek 16. listopadu 1939 probíhal běžný akademický provoz, nikdo netušil, že druhý den „němečtí vojáci v plechových přilbách a s bodáky nasazenými na ručnicích“²⁴ znemožní přístup do budov a ústavů vysokých škol. Podle Hitlerova rozkazu z 15. listopadu 1939 byly české vysoké školy, vědecké ústavy a koleje uzavřeny na tři roky. Říšský velitel SS Heinrich Himmler pověřený provedením rozkazu nařídil, že jejich budovy mají být primárně použity pro potřeby jednotek SS. V roce 1942 se ukázalo, což česká veřejnost správně tušila, že znovuotevření českých vysokých škol bylo odloženo na neurčito, i když nacistická úřední místa použila sebeutvrzovací eufemismus „po skončení vítězné války“.

Podle poválečných svědectví se bezprostředně po obsazení škol v Dejvicích objevily stěhovací vozy a cenné kusy inventáře z pracoven profesorů a kanceláří, především zánovní elegantní nábytek, byly nakládány a odváženy neznámo kam. Když po dvou měsících zaměstnanci získali povolení ke vstupu, aby si odnesli svůj osobní majetek, zjistili, že zmizely knihy, umělecké předměty, obrazy, koberce, fotografické přístroje, stopky i jiné drobnosti. V mnoha místnostech byly dokonce vytrhány vodovodní, plynové a elektrické instalace nebo radiátory, podlahy napuštěny olejem či dehtem, když byly využívány pro vojenský lazaret.²⁵

Totálně vyprázdněny a rozkradeny byly místnosti také mnoha chemických ústavů – praktické fotografie ve III. a IV. patře, barvářské a chemické technologie textilního průmyslu, sklářství a keramiky, chemické technologie organických látek a výbušnin, analytické chemie I., pro užitou botaniku, technickou mikroskopii a nauku o zboží. Mineralogický ústav ve II. patře dvorního křídla nashromáždil krásné a hodnotné sbírky, které zmizely i se zařízením, na svém místě zůstal prý jeden stůl s lampou.²⁶ Ústav chemické metalurgie a metalografie v přízemí

²³ M. JOSEFOVIČOVÁ, Příběh prázdného pozemku, c. d., s. 24.

²⁴ *České vysoké učení technické v Praze 1938–1945*. Praha, ČVUT, 1948, s. 64.

²⁵ Podrobný seznam všech prostor ČVUT a jejich nového využití z 3. 12. 1942 viz *Verzeichnis der Gebäude der geschlossenen tschechischen Technischen Hochschule und ihre jetzige Verwendung*. Srov. M. JOSEFOVIČOVÁ, Osudy zabaveného majetku Českého vysokého učení technického v letech 1939–1945. *Dějiny věd a techniky*, XL, 2007, č. 4, s. 209–227.

²⁶ *České vysoké učení technické v Praze 1938–1945*, c. d., s. 65.

Němci přebudovali na „Institut für Kohleforschung“. Zmizela přitom také vzácná sbírka mezinárodních standardů. V Ústavu chemické technologie potravin a nauky o potravinách zůstaly po okupaci holé stěny, zničena byla i okna a dveře. V přístrojích, sbírkách, knihách, učebních pomůckách byly ztraceny výsledky práce za 25 let. Prostory po Ústavu toxikologie, soudní chemie i mikroskopie ve III. patře obsadil přísně střežené utajované pracoviště, ironicky Čechy označované jako „Luftamt“, na kterém probíhala meteorologická pozorování, výroba vzduchových sond a miniaturních automatických vysílaček pro letce. Vojáci zde postavili rozměrný aerodynamický tunel ke zkoušení konstrukcí letadel, dále přístroje k výrobě a následnému testování jinovatky a námrazy na letadlech a jiné. Němci tady do posledních dní kladli odpor, v prostorách dílen se skrývali příslušníci SS a Hitlerovy mládeže. Na nároží Zikovy a Studentské ulice ještě 9. května 1945 bojovaly skupiny SS s Rudou armádou, následky dělových zásahů i kulometné palby byly devastující,²⁷ ostatně stopy na fasádě jsou patrné dodnes.

V I. patře se nacházel Ústav cukrovarnictví a technologie škrobu, odsud zmizely jak různé přístroje, mikroskopy, sbírka skleněných předmětů, veškeré nákresy a diagramy pro přednášky, cenné chemikálie, historické sbírky, tak 28 pracovních stolů pro posluchače. Za největší ztrátu byl považován zánik cukrovarnického muzea umístěného ve druhém dvoře ve zvláštních pavilonech; byly tu uloženy historicky cenné předměty z výstav národopisné, jubilejní a živnostensko-obchodní komory, jakož i kompletní funkční miniaturní model cukrovaru.²⁸

Paradoxně se svědectví o nesmyslné devastaci chemických ústavů zachovalo i z německé strany. Jak konstatoval německý komisař pro uzavřenou českou vysokou školu chemicko-technologického inženýrství a profesor na chemickém odboru (fakultě) Německé vysoké školy technické²⁹ v Praze Konrad Bernhauer (1900–1975) ve své situační zprávě za únor 1940, „znovuotevření českých vysokoškolských ústavů pod zodpovědným německým vedením, jak by si žádalo plnění hospodářsky významných úkolů“, nepřipadá v úvahu, protože stále více prostoru nárokují pro své ubytování jednotky SS, které mají přednost. Stěžoval si, že kvůli „politováníhodnému“ chování jednotek SS a nevhodnému uskladnění byl opakovaně poškozen nebo zničen cenný vědecký inventář, což považoval za smutné, protože ústavy německé techniky současně trpěly nedostatkem moderního vybavení a různá laboratorní zařízení už v průběhu války nebyla běžně k dostání. Při inventární kontrole v uzavřených ústavech, kterou prováděl

²⁷ Tamtéž, s. 67.

²⁸ Tamtéž, s. 67.

²⁹ M. JOSEFOVIČOVÁ. *Německá vysoká škola technická v Praze 1938–1945*. Disertační práce na PedF UK. Praha, 2011, 236 s.

německý komisař za přítomnosti a s pomocí bývalých českých zaměstnanců, vyšlo najevo, do jaké míry jednotky SS a další ozbrojené složky stačily zpusťošit prostory, které zabraly před několika měsíci.³⁰ Představitelům německé techniky sice nebylo lhostejné, že vzácné vědecké přístroje, zařízení nebo odborná literatura ležely neodpovídajícím způsobem a nedostupně uskladněny na různých místech po Praze, ovšem jen proto, že sami se potýkali s velkým nedostatkem prakticky všeho potřebného pro výuku a výzkum. Vrcholem absurdní situace bylo Bernhauerovo konstatování, že podobné chování ze strany Němců musí na Čechy působit jako „negativní kulturní propaganda“.³¹ Teprve po roce čekání umožnil státní sekretář K. H. Frank německým vysokým školám v protektorátu využít byt' menší část inventáře uzavřených českých vysokých škol pro jejich potřeby.

K devastaci a rozchvácení majetku nedošlo v celé budově chemie náraz, ale postupně během okupace. Ústav obecné chemie experimentální zůstal dlouho nedotčen, až koncem války byly odmontovány a odvezeny pracovní stoly, veškeré instalace vody, páry, plynu, vakuové potrubí, stlačený vzduch, elektrické rozvody dány na válečnou sbírku kovů. Dřevo ze skříní posloužilo na výrobu beden pro zasilání věcí do říše. Také Ústav chemie kvasné a mykologie sloužil svému původnímu účelu, ovšem v rámci chemického odboru Německé vysoké školy technické pod vedením zmíněného Konrada Bernhauera.³² Po osvobození zajišťovala dejvické budovy „nové techniky“ Revoluční garda se zaměstnanci a členy Studentské legie. Problém vznikl s postupem sovětské armády, která zabrala část budov včetně vnitřního vybavení jako válečnou kořist, neboť je považovala za německá kasárna. Naštěstí věc se podařilo brzo vysvětlit a budovy vrátit původnímu účelu. Poválečná analýza škod chemických ústavů dospěla k číslu 22 miliónů korun.³³

Severin Ondřej byl po násilném uzavření vysokých škol 17. 11. 1939 jako ostatní pedagogové poslán na „dovolenou s čekatelným“, na své místo se vrátil až v červnu 1945. Měl štěstí, že právě jeho ústav patřil k těm nemnoha v budově vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství v Dejvicích, jehož činnost bylo možno rychle obnovit v původních prostorách. Pracovníci se studenty vlastními silami uvedli zdevastované místnosti do použitelného stavu hned v květnu 1945. Pro poválečnou dobu byl charakteristický velký nárůst zájemců o studium a tudíž

³⁰ Národní archiv, fond 109 (Úřad říšského protektora – Státní tajemník u říšského protektora), sign. 109-6-72.

³¹ Tamtéž.

³² *České vysoké učení technické v Praze 1938–1945*, c. d., s. 67.

³³ Tamtéž, s. 68.

i objemu výuky, proto se profesor Ondřej významně angažoval za reformy studia. V březnu 1948 schválila fakulní rada jeho návrh na zřízení dvou specializací na fakultě architektury a pozemního stavitelství, jednak architektury a urbanismu, jednak občanských staveb. Opět hojně publikoval, v letech 1946–1947 napsal učebnici *Uvedení do studia pozemního stavitelství*, kde prosazoval uplatnění všech zásad průmyslové výroby ve stavebnictví. V roce 1951 následovala práce *Zprůmyslněná výstavba budov*, v níž Ondřej jako jeden z prvních řešil problematiku socialistického stavebnictví, plédoval za zprůmyslnění na základě rozsáhlé typizace v projektech i konstrukcích. Přehledné a systematické zpracování dalšího tématu přinesla i publikace *Dřevěné konstrukce* z roku 1952. Nejrozsáhlejším dílem, na kterém spolupracoval s Antonínem Skrbkem (1905–1985), se stala třídílná učebnice *Stavitelství o konstrukcích pozemních staveb a technickém zařízení budov* z roku 1954.³⁴ Od počátku 50. let vedl nejen katedru, ale v roce 1955 se stal proděkanem své fakulty pro vědecko-výzkumnou činnost. Podílel se také na řešení různých úkolů v komisích ČSAV. S ohledem na celoživotní práci a vědecký přínos mu byla v roce 1956 udělena nová vědecká hodnost doktora (technických) věd bez obhajoby. Oceněním jeho zásluh *sui generis* bylo udělení výjimky, na jejímž základě mohl pedagogicky dále působit i po dosažení 70 let věku.³⁵

V ministerském přehledu investičních akcí z března 1968 se počítalo se zahájením další etapy výstavby ČVUT v roce 1972. Ta měla zahrnovat rektorát s aulou a knihovnou, vědecké ústavy, adaptaci objektů VŠCHT, tehdy z části pronajatých stavební fakultě. Do budoucna se uvažovalo o dislokaci VŠCHT na okraj města, a to hlavně kvůli nebezpečnosti chemického provozu v hustě obydlené čtvrti, takže všechny budovy v Dejvicích mělo získat ČVUT.³⁶ Tento záměr se nepodařilo uskutečnit, naopak delimitacemi a rozdělením majetku po roce 1989 došlo k tomu, že obě staré budovy „nové techniky“ patří do majetku VŠCHT.

Summary

Teachers and student of the chemical disciplines enjoyed new offices, laboratories, and classrooms in the so called „new technique“ (meaning the new building of the Czech Technical University) in Prague-Dejvice for only few short years. The

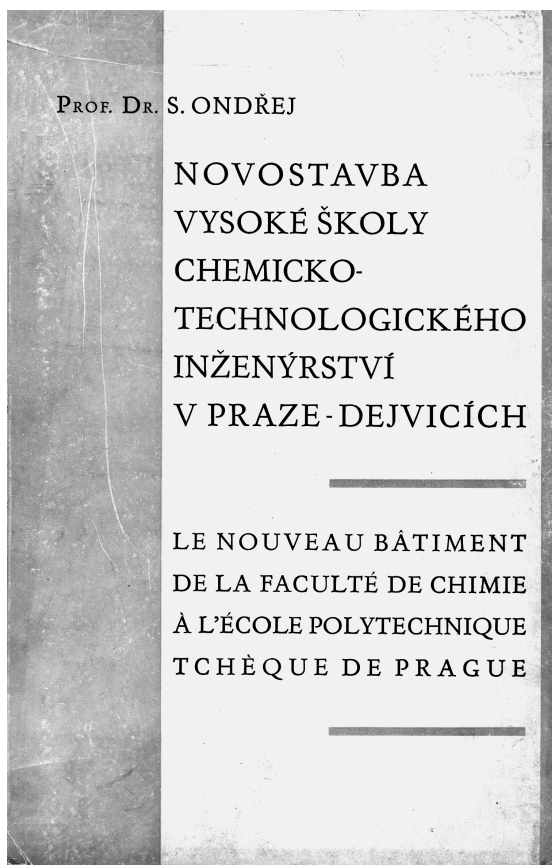
³⁴ A. KNAPO, 70 rokov prof. Severina Ondřeja, c. d.

³⁵ Archiv ČVUT, osobní spis Severina Ondřeje (č. 139). Dopis proděkana FA a PS rektorátu ČVUT z 2. 4. 1958.

³⁶ Archiv ČVUT, Investiční výstavba vysokých škol v ČSSR v letech 1971–1980, zpráva ministerstva školství, březen 1968.

fate of the building was so dramatic after its confiscation by the Nazi officers in November 1939 that the original equipment was not preserved. Thanks to old photos and drawings from one forgotten brochure, it is possible to get an idea of the circumstances of its construction. On the other hand, the degree of devastation and the losses determined after the end of war give evidence of the barbaric approach of the occupants to the confiscated property of Czech universities.

Author's address:
Masarykův ústav a Archiv AV ČR
Gabčíkova 10, 182 00 Praha

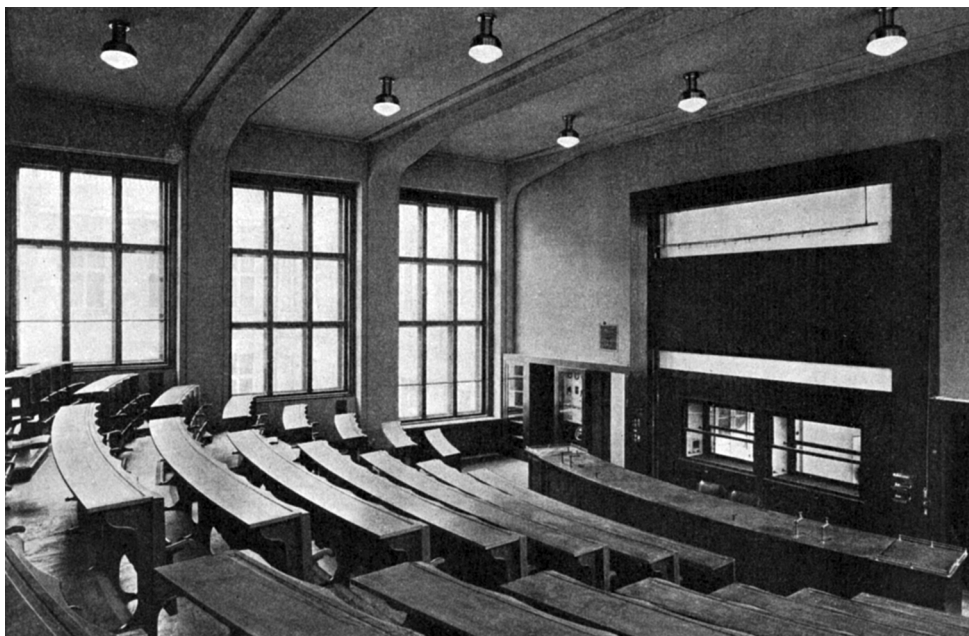
Pohled na druhý hlavní vchod novostavby na jižní straně od nového semináře

Pohled na cukrovarnické muzeum, situované ve dvoře

Předschodí v I. patře u hlavního schodiště

Velká amfiteatrální posluchárna se 144 sedadly

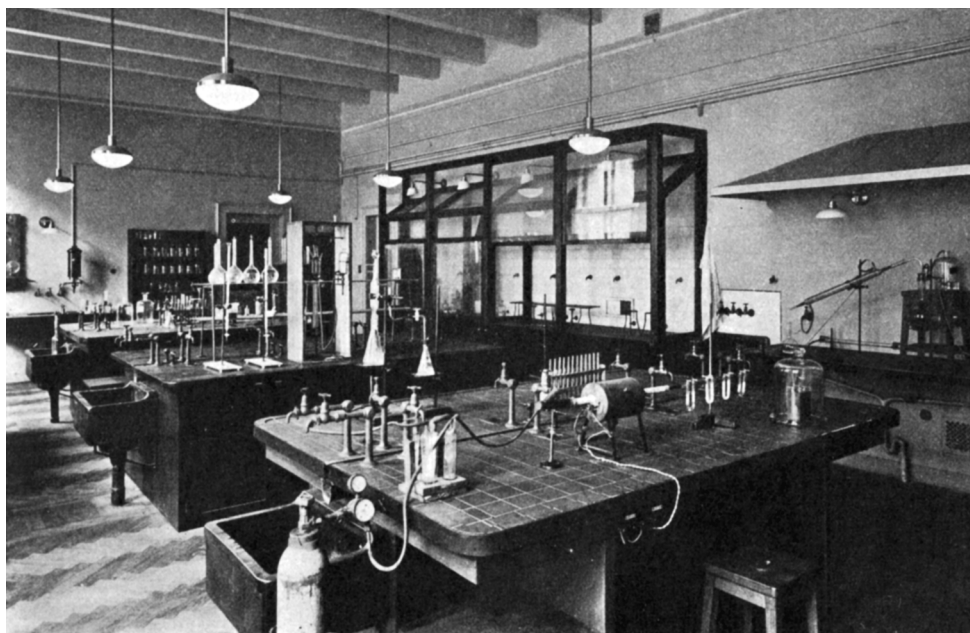

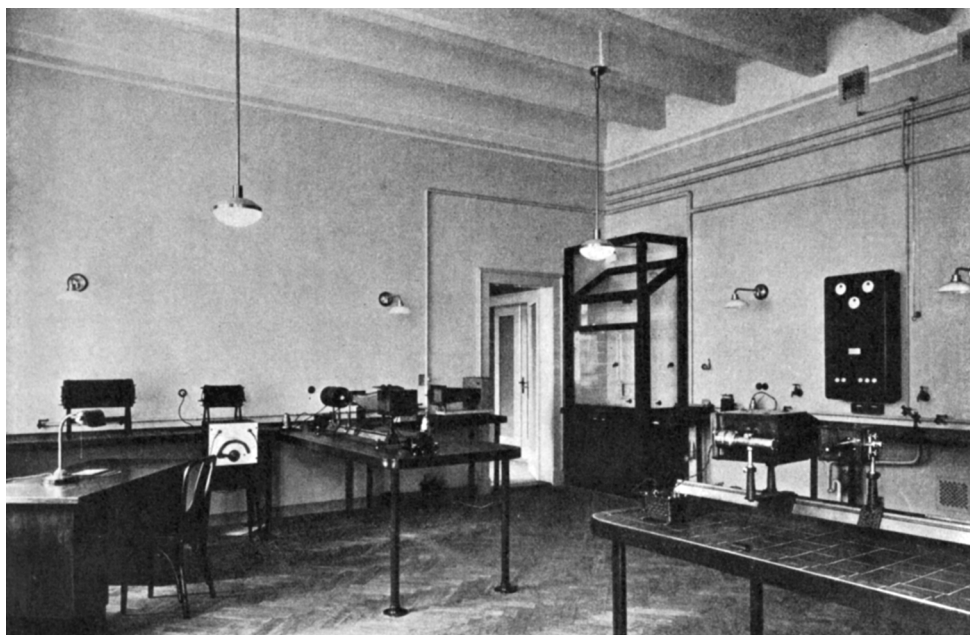
Kabinet profesorův spojený s knihovnou

Etážová knihovna posluchačů

Laboratoř posluchačů metalografie

Laboratoř posluchačů metalografie

Alica Kapellerová – László Kovács. 150 rokov bratislavskej detskej nemocnice. Bratislava, Slovak Academic Press, 2005, 200 s.

Autory monografie o dějinách pediatrie a jejího institucionálního a personálního ukotvení v Bratislavě v 19. a 20. století jsou lékaři-pediatři, kteří po léta určovali (a určují) úroveň a rozvoj oboru; v kontextu takto vzniklých prací je tedy nutné ji posuzovat. Dějiny pediatrie jako lékařské a do velké míry i sociální péče o děti i jako specializované lékařské vědecké disciplíny jsou v Bratislavě spojeny od poloviny 19. století s rozvojem dětské nemocnice, založené již roku 1853; od tohoto založení se pak datuje oněch 150 let z titulu. Cílem autorů bylo pospojovat dosavadní publikované příspěvky k dějinám bratislavské pediatrie svých předchůdců z řad historiků i lékařů a vytvořit přehledný a pokud možno úplný obraz vývoje oboru v širších společenských a politických podmínkách období uherského, československého a slovenského (počínaje již koncem 30. let).

Publikace v jednotlivých chronologických kapitolách postihuje různé aspekty vývoje pediatrie v rámci nejprve nemocnice a po roce 1918 fakultní kliniky z hlediska institucionálního vývoje, umístění, stavebních proměn a materiálního vybavení, personálního obsazení, proměn zdravotní péče i významu pracoviště a jeho představitelů pro lékařskou vědu a po roce 1918 i výchovu lékařského dorostu. Nemocnice založená dobročinným ženským spolkem zahájila provoz roku 1857 a nesla od té doby jméno *Pressburger Franz Joseph Kinderspital*; od roku 1894 pak sídlila v nové budově. Krátce před zánikem rakousko-uherské monarchie se nakrátko stala klinickou základnou lékařské fakulty Alžbětínské univerzity, založené v roce 1912 (kapitola 1). Vysokou a mezinárodně uznávanou úroveň uherské pediatrie a péče o dítě zde reprezentoval Pál Heim, jmenovaný v dubnu 1918 profesorem pediatrie prešpurské lékařské fakulty. Byl jím až do září 1919, kdy byla Alžbětínská univerzita zrušena, respektive přesunuta do Pécsi (včetně Heima), aby ji nahradila nová „československá“ Univerzita Komenského.

Na to, že od bratislavských pediatriů a systému pediatrické péče, včetně nemocniční, zděděného z uherského období, bylo čemu se učit, vzpomínali později pražští profesori Brdlík a zejména Švejcar. S Jiřím Brdlíkem je spojeno další období dějin bratislavské dětské nemocnice, převzaté po založení Univerzity Komenského od zrušené Alžbětínské univerzity a zprovoznění její lékařské fakulty jako klinického pracoviště v roce 1919. Brdlíkově období (1919–1930), během kterého byla vychována (nejen v pediatrii) nová slovenská lékařská a akademická generace, je představeno ve 2. kapitole. Zvláštní pozornost je věnována prostoro-rovému umístění kliniky a provozu jejích specializovaných oddělení (kojeneckého, chirurgického), osobnostem Brdlíkových spolupracovníků, zejména habilitovaných (Čechů i Slováků), výuce i vědecké produkci a především léčebné,

preventivní a sociálně-zdravotní (mj. problémy dětské tuberkulózy nebo výživy) činnosti pracoviště. Zásluhy českých profesorů (vedle Brdlíka hlavně K. Hynka a G. Müllera) o vznik a rozvoj bratislavské lékařské fakulty i celé univerzity v jejích počátcích jsou v publikaci, především díky bohaté dosavadní literatuře, slovenskými kolegy spravedlivě hodnoceny (včetně negativních stránek). Nutno zdůraznit (což však autoři publikace taktně nečiní), že na rozdíl od řady kolegů z jiných oborů Brdlík včas vychoval vlastního slovenského nástupce a odešel zpět do Prahy, takže se vyhnul z českého pohledu potupnému a nespravedlivému vyhnání po získání slovenské autonomie koncem roku 1938.

Rozvoj moderní slovenské pediatrie je tak datován nástupem Alojze Jána Chury v roce 1930 a zahrnuje i období první slovenské samostatnosti v letech 1939 až 1945 (3. kapitola). Také v této kapitole je zvláštní pozornost věnována jak sociálním aspektům odborného působení kliniky a jejích zaměstnanců v čele s přednostou (sociální pediatrii, lékařské sociologii), tak specializovaným podoborům (dětská chirurgie a otorinolaryngologie). Jen velmi stručně je zmíněno Churovo problematické působení ve funkci úřadujícího rektora Slovenské univerzity v letech 1940–1942, za které byl v roce 1945 zbaven funkce přednosty kliniky. Kratším obdobím mezi koncem války a vytvořením Krajské dětské nemocnice v roce 1952 se zabývá 4. kapitola, zaměřená na osobnost docenta Ivana Hečka. Také jeho univerzitní kariéra byla po roce 1948 přerušena z politických důvodů.

Další přelom ve vývoji bratislavské dětské nemocnice jako vrcholného pracoviště slovenské pediatrie, zřízení Krajské dětské nemocnice v roce 1952, je kladen do kontextu příznivého populačního vývoje v poválečném Československu, za kterým však vývoj pediatrické péče, zejména v některých oblastech Slovenska, zaostával. Druhá, větší část publikace, je tak zaměřena na druhou polovinu století (1952–1991). V samostatných kapitolách se dostává celkem vyvážené pozornosti jednotlivým, dále se specializujícím pracovištím, vyrostlým z původní bratislavské dětské nemocnice, respektive kliniky: 2. dětské klinice zajišťující výuku pro pediatrický směr lékařského studia (přímé pokračovatelce dosavadní kliniky v původních prostorách dětské nemocnice v Lazaretské ulici), historicky mladší 1. dětské klinice (určené pro všeobecný směr), klinice dětské chirurgie (osamostatnila se roku 1953) a klinice dětské otolaryngologie (osamostatněná až roku 1985). Tyto kapitoly jsou zpracovány méně vyváženě, převážně dokumentaristicky (přehledy, biografie, tabulky, bibliografie), zčásti převzetím z již existujících časopiseckých publikací. Publikaci uzavírají stručné kapitoly o spolupráci českých a slovenských pediatriů (parafráze samostatně publikovaného článku), o Dětské fakultní nemocnici po roce 1991 (tj. od jejího přestěhování do novostavby) a o dalších pediatrických pracovištích, zvláště fakultních, mimo Bratislavu.

Čtivosti a užitečnosti publikace napomáhají přílohy: několik editovaných textů profesorů Brdlíka a Švejcara, bohatý obrazový doprovod, řada přehledných tabulek. Samozřejmostí je seznam použitých pramenů a sekundární literatury a německé i anglické resumé. Celkově lze publikaci, přestože není založena na původním výzkumu, ale je jen shrnutím dosavadních znalostí, hodnotit jako celkem zdařilou a užitečnou i pro českého čtenáře.

PETR SVOBODNÝ

Karel Chobot. Dějiny hmyzu v obrazech, dějiny obrazu hmyzu. Historie a vývoj zobrazování hmyzu a ilustrace v entomologii. Červený Kostelec, Pavel Mervart, 2010, 406 s.

Autor vystudoval biologii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze a mezinárodní vztahy na Fakultě sociálních věd téže univerzity, postgraduálně následně studoval ještě obor filozofie a dějiny přírodních věd na PřF UK. V současné době působí jako vedoucí odboru monitoringu biodiverzity v Agentuře ochrany přírody a krajiny ČR.

Jak předesílá podtitul knihy, autor svou práci věnuje „vývoji a dějinám zobrazování hmyzu či alternativně poněkud úžeji dějinám entomologické ilustrace“ (s. 9). Hlavním cílem je podle něj zmapovat a popsat základní tendence a směry ve vývoji zobrazování hmyzu, zvláště ve vztahu k entomologii (s. 10). Vlastní text je rozčleněn do jedenácti různě dlouhých oddílů či kapitol: Základní východiska a nástin pojmů, Dějiny zobrazování hmyzu, Brouk (skarabeus, roháč, chroust, slunéčko i mandelinka), Sarančata a kobyly, Svítilka, Kudlanka, Včela, Moucha, Linného síť'okřídlí – mravkolev, vážky a další, Motýli a konečně Veš, blecha, štěnice. Kromě specifické první kapitoly obsahují ostatní oddíly podkapitoly, které v obměnách názvů odkazují většinou k projednávanému časovému úseku (například pododdíl Antika, Středověk), k významnému tvůrci či autorům, kteří dané období zastupují (Dürer, Bionomové, Mikroskopici aj.), důležitému regionu z hlediska vyobrazení hmyzu (Německý kulturní okruh, Francie, Anglosaská oblast) či k entitě, jakou je umění nebo věda.

Nejprve poskytuje autor čtenáři jakýsi obecný úvod či vhled do tématu. Poněvadž je podle něj „pravidelným a užitečným zvykem definovat na počátku pojmy a předmět zájmu, ačkoli se na první pohled jeví zřejmé“ (s. 13), nabízí čtenáři v části knihy, kterou chápu jako předkapitulu, poctivě základní východiska a nástin pojmů. Na dvaceti pěti stránkách seznamuje čtenáře s pojmy, jako je

„entomologie“, „hmyz“ či „vědecká ilustrace.“ Za vhodně zařazené považuji zvláště úseky věnované teorii a historii vědecké ilustrace, které Chobot skromně označuje pouze za „nástin“. Následující kapitola, která nese název Dějiny zobrazování hmyzu, vedle těchto oddílů ovšem již působí jako vcelku ambiciózní projekt. Autor se v ní snaží postihnout vývoj zobrazování hmyzu od pravěku až po dvacáté století a tento záměr v podstatě naplňuje. Negativum spatřuji v tom, že informacemi rozhodně nešetří a snaží se zmínit „vše“. Zvláště tato část díla možná proto působí jako ucelený souhrn jmen a děl, které autor doplňuje základní charakteristikou práce tvůrců obrazů hmyzu a částečně také dobovým kontextem.

Navzdory všezahrnující povaze práce, která se snaží postihnout v podstatě celé dějiny zpodobňování hmyzu, vyzdvihuje Chobot nicméně již v úvodu období, které považuje za klíčovou etapu pro entomologickou, biologickou či obecně vědeckou ilustraci – šestnácté a sedmnácté století. Poukazuje zejména na úsilí tehdejších výtvarníků zobrazovat detaily a drobnosti, a to i u hmyzu (s. 10). Při pohledu na obsah knihy je důraz na toto období zřetelný ve druhé kapitole, v níž se autor zabývá dějinami zobrazování hmyzu obecně, a následně v některých úsecích analyzující ilustrace konkrétního druhu hmyzu (například brouků, včel). V ostatních sekcích, věnovaných kupříkladu mouchám či vším, blechám a štěnicím, je méně zřejmý, nikoliv však nedostatečný. Stežejnímu období Chobot věnuje tolik pozornosti, kolik může, aby zachoval soudržnost celku díla (hlubší analýzu raně novověkých vizualizací hmyzu nabízí například kniha Janice Neriové *The Insect and the Image: Visualizing Nature in Early Modern Europe, 1500–1700*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2011). Ucelenost práce Karla Chobota má podpořit rovněž dělení textu na úvodní část (první kapitola), obecnou a spíše přehledovou a popisnou část, kterou představuje druhá kapitola, a zbytek knihy, v níž se autor snaží postihnout v předchozím oddíle charakterizované vývojové tendence zobrazování konkrétních vybraných zástupců mikrosvětla. Při této metodice práce se autor nicméně nevyhýbá (v rámci druhého a třetího úseku) častému opakování informací. Takový opětovný výskyt jistých pasáží ovšem nemusí být na škodu.

Veskrze pozitivně působí zařazení množství černobílých ilustrací, které autor zasadil přímo do textu. Někdy více, někdy méně se těmto obrazům daří rozbít popisnou řadu pasáží díla, shluk jmen a charakteristik vyobrazení hmyzu, v nichž se čtenář (navzdory většímu počtu kratších kapitol) může občas ztrácet. Aby svůj text autor podložil opravdu dostatečným počtem ilustrací, umístil nedaleko za polovinu díla ještě samostatnou barevnou obrazovou přílohu čítající čtrnáct listů. Považuji ji rovněž za vhodně zařazenou.

Překlepů či tiskařských chyb je v textu minimálně, není tedy nutné ani vhodné se o nich rozepisovat. Co se týče faktických chyb, dovoluji si jednu poznámku. Zarazily mne například obecné údaje o poměrně slavné knize Roberta Hooka

Micrographia (1665). Na stránce 73 Chobot udává, že Hookova kniha obsahuje na dvaceti šesti tabulích šedesát dva obrazů, z nichž hmyz je přítomen na třinácti tabulích. Pokud ale Chobot ztotožňuje pojem „tabule“ s anglickým výrazem *scheme*, jimiž jsou v originále jednotlivé listy s ilustracemi označeny, nalezneme jich v díle třicet osm. „Obrazů,“ které se na těchto tabulích objevují a které Hooke při větším počtu označuje jako *figure*, resp. *fig.*, se v díle nachází více než sto (pokud bychom ale v *Micrographii* počítali zvláště každou jednotlivou kresbu hmyzu, tj. i tu, která se objevuje na listě samostatně a je tedy označena pouze jako *scheme*, číslo bude ještě vyšší). Samotný hmyz a jeho části je nakonec podle mého názoru zachycen na patnácti tabulích.

Nehledě na tyto nejasnosti jsem přesvědčena, že studentu či badateli poskytne Chobotova práce potřebnou orientaci v problematice zobrazování hmyzu napříč dějinami a pohodlně si v ní najde základní informace, od nichž se může v rámci svého studia či práce odrazit dále. Knihu bych proto doporučila především studentům a badatelům, kteří vyžadují ucelený vstupní materiál do problematiky vědecké ilustrace ve vztahu k entomologii. Protože je svým tématem i způsobem jeho zpracování unikátní a v českém prostředí ojedinělá, doporučila bych i všem, kteří se jako autor zajímají o sledování tendencí ve vývoji zobrazování hmyzu, o entomologické ilustrace, případně o vědecké ilustrace vůbec, aby si knihu zakoupili. Navzdory dražší, ale kvalitní barevné obrazové příloze, je cena knihy přijatelná.

MONIKA ŠPELDOVÁ

Libor Koudela. O pojetí křivky. Kanina, OPS, 2013, 267 s.

Je jen málo matematických pojmů, se kterými se v životě setká opravdu každý člověk, a to už velice záhy. Jedním z nich je pojem „křivka“ (nebo také laicky „čára“) – dejte malému dítěti do ruky tužku a list papíru a určitě se brzy pokryje papír změtí čar (křivek). Z této dětské činnosti vyplývá i intuitivní pohled na to, co to křivka je – je to dráha pohybu, např. hrotu tužky po papíře. Z této intuitivní představy vycházejí i základní vlastnosti, které by křivka měla mít – spojitost a jednorozměrnost.

Snaha definovat křivku matematicky přesně začala už ve starořecké matematice. Eukleidés ji ve svých *Základech* definuje jako „délku bez šířky“. Postupně se ukázalo, že definovat matematicky přesně křivku není tak snadné. Snaha o takovou přesnou a vhodnou definici vedla k tomu, že se v moderní matematice křivka

definuje různě v různých oblastech matematiky – jinak ji definuje diferenciální geometrie, jinak matematická analýza a jinak topologie. Společné pro všechny tyto definice je to, že zahrnují i křivky, které si představujeme intuitivně jako dráhu pohybu, ale v každém z přístupů se objevují i křivky, které autor recenzované publikace nazývá „patologické“. Právě patologické křivky sehrály významnou roli při utváření celé řady nových matematických pojmů, které zdánlivě nemají s křivkami nic společného.

Ve světové literatuře je možno nalézt stovky knih věnovaných historii křivek. V původní, česky psané literatuře posledních let je historii křivek věnována monografie Lenky LOMTATIDZE. *Historický vývoj pojmu křivka* (Nadace Universitas v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně a Česká matematická společnost, 2006, 239 s.), která se zabývá vývojem pojmu „křivka“ od nejstaršího období až do počátku 20. století. Tato monografie končí přehledem definic křivky v různých oblastech matematiky. Recenzovaná monografie Libora Kouředy na ni navazuje. Autor se nezabývá historií pojmu křivka, ale vybral si několik přístupů ke křivkám především z pohledu matematické analýzy a topologie, rozebírá podrobně jejich historický vývoj a rovněž to, jak ovlivnily podobu celé řady matematických pojmů.

První kapitola knihy se nazývá Problém rektifikace. Rektifikace znamená „narovnáání“ (nahrazení lomenou čarou) křivky tak, abychom mohli změřit její délku. Není překvapením, že historicky první křivka, která byla podrobena rektifikaci, byla kružnice. Ve starořecké matematice se problém rektifikace kružnice objevil zcela přirozeně s řešením jedné ze základních úloh starořecké matematiky – kvadratury kruhu. Autor podrobně dokumentuje vývoj metod rektifikace křivek (kružnice, spirály, šroubovice, cykloidy...) od starořecké matematiky až do konce 19. století a ukazuje, jak snahy o rektifikaci křivky ovlivnily vývoj infinitesimálního počtu a především pojmu limity nekonečné číselné posloupnosti.

Oblastí matematiky, kterou pojem křivky významně ovlivnil, byla matematická analýza a především teorie funkcí. Její vývoj od poloviny 18. do počátku 20. století je podrobně popsán v kapitole Křivka jako obraz intervalu. Základem je Jordanova definice (rovinné) křivky z roku 1887. Podle této definice je rovinná spojitá křivka množinou bodů se souřadnicemi $x = f(t)$, $y = \varphi(t)$, kde f a φ jsou spojitě funkce reálné proměnné t . Pokud se na t díváme jako na čas, dostáváme definici rovinné křivky, která přesně odpovídá intuitivní představě křivky jako dráhy pohybu. Brzo se však ukázalo, že existují Jordanovy křivky, které se intuitivní představě vymykají. Mezi tyto patologické křivky patří ty, které procházejí každým vnitřním bodem čtverce (např. Peanovy křivky) a odporují tak představě jednorozměrnosti křivky. Kromě toho existují Jordanovy křivky, které nemají tečnu v žádném bodě, což zase odporuje jiné představě, že totiž spojitá křivka má tečnu ve všech bodech s výjimkou konečného počtu bodů.

Existence patologických křivek proto donutila matematiky dokazovat i tvrzení, která se zdála z intuitivního pohledu zřejmá a významně ovlivnila pohled na celou řadu pojmů z teorie funkcí. Právě patologické křivky či patologické funkce posloužily jako příklady k vyvracení intuitivně očekávaných výsledků.

Další oblastí matematiky, kterou snaha o definici křivky významně ovlivnila, je topologie. Tomu se věnuje třetí kapitola, nazvaná Křivka jako kontinuum. Snaha o definici křivky nezávislé na pohybu vedla nejdříve k nutnosti definovat přesněji pojem spojitosti a dimenze množiny. Stručně řečeno: spojitá veličina (kontinuum) se skládá z částí, které jsou spojeny tak, že kde končí jedna, začíná druhá a mezi nimi není nic, co by nebylo součástí této veličiny. Toto pojetí kontinua vede ke Cantorově pojetí křivky jako lineárního kontinua. Cantor ovšem nedefinoval lineárnost (jednorozměrnost vyjádřená v Euklidově definici jako délka bez šířky) křivek. Přesná definice dimenze libovolné množiny byla podána nezávisle Urysonem v roce 1925 a Mengerem v roce 1926. Dostáváme tak definici křivky jako „jednorozměrného kontinua“. Tato definice se nápadně podobá nejstarší definici Eukleida a zahrnuje patologické křivky, jako je tzv. Sierpiňského koberec a jeho trojrozměrná podoba zvaná Mengerova univerzální křivka. Velká pozornost je v monografii věnována vztahu mezi křivkami v Jordanově a Cantorově pojetí, kupříkladu je popsán původní Sierpiňského důkaz, že Sierpiňského koberec je současně i Jordanovou křivkou.

Studium vlastností křivek významně přispělo k rozvoji teorie míry (velikosti) bodové množiny. Pokud se na míru díváme jako na zobecnění pojmů délky (lineární míra), obsahu (dvourozměrná míra) a objemu, je křivka charakterizována nenulovou lineární mírou a nulovou vícedimenzionální mírou. Ve čtvrté kapitole Délka, míra a dimenze se text recenzované knihy vrací nejdříve opět k měření délky křivky, ale tentokrát z pohledu teorie integrálu. Podrobně je popsána historie pohledu na lineární míru od Cantora k Lebesguovi a Caratheodorymu.

Poslední, pátá kapitola knihy se nazývá *Fraktální křivky*. Pojem fraktálu se objevil v polovině 70. let 20. století. Je to tedy problematika poměrně nová a v české literatuře málo zastoupená. Už samotná definice fraktální křivky je složitá a nejednoznačná. Nejjednodušší je definovat fraktální křivku podle jejích vlastností: žádná její část není rektifikovatelná a je sobě podobná – fraktální křivka je sjednocením konečného počtu částí, z nichž každá je zmenšenou kopií celku. Ze své podstaty tedy fraktální křivky patří mezi patologické křivky a naopak celá řada již dříve známých patologických křivek patří mezi fraktální křivky.

Autor monografie je vysokoškolský učitel, který působí na Univerzitě Pardubice. Vznikla na základě jeho dlouhodobého studia a zájmu o danou problematiku a jejím základem je jeho disertační práce, obhájená v roce 2012 na Matematicko-fyzikální fakultě Karlovy univerzity v Praze. Kniha není psána strohou matematickou formou – definice, věta, důkaz. Autor zvolil souvislý text s minimem

matematických vzorců, což činí monografii čtivější i pro čtenáře, který není matematikem. Četba však vyžaduje znalost alespoň základních matematických pojmů, jakými jsou funkce a jejich spojitost, derivace, integrál a míra.

JOSEF JANYŠKA

Doubravka Olšáková. Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století. Praha, Academia, 2013, 678 s. ISBN 978-80-200-2318-6

Řadu aktuálních titulů k dějinám československé vědy, resp. vědní a vysokoškolské politiky ve 2. polovině 20. století¹ rozšířila Doubravka Olšáková svou objemnou prací o „společnosti s dlouhým jménem“ (jak ji současníci s notnou dávkou ironie občas nazývali), tj. *Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí*. Název ovšem zcela nevystihuje skutečný obsah: autorka sice zařazuje dějiny této instituce do širšího historického kontextu tzv. lidového vzdělávání,

¹ Viz např. Alena MÍŠKOVÁ – Martin FRANC – Antonín KOSTLÁN (eds.). *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*. Praha, Academia, 2010; Martin FRANC. *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunist*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010; Igor JANOVSÝ – Jana KLEINOVÁ – Hynek STRÍTESKÝ (eds.). *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Praha, Národní technické muzeum, 2010; Ivana LORENCOVÁ – Michal NOVOTNÝ (eds.). *Věda a technika v Československu v 60. letech 20. století*. Praha, Národní technické muzeum, 2011; Ivana LORENCOVÁ (ed.). *Věda a technika v Československu od normalizace ke transformaci*. Praha, Národní technické muzeum, 2012; Soňa ŠTRBÁŇOVÁ – Antonín KOSTLÁN. *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha, Academia, 2011; Markéta DEVÁTÁ – Doubravka OLŠÁKOVÁ – Vítězslav SOMMER – Peter DINUŠ. *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Práce z dějin vědy, sv. 23. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011; Miroslav ŠMIDÁK. *Institucionální vývoj Československé akademie věd v letech 1960–1969 očima jednoho z přímých aktérů*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2011; Pavel URBÁŠEK – Jirí PULEC. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012; Tomáš HERMANN – Doubravka OLŠÁKOVÁ (eds.). *Plánování socialistické vědy. Dokumenty z roku 1960 ke stavu a rozvoji přírodních a technických věd v Československu*. Červený Kostelec, Pavel Mervart, 2013; Dušan KOVÁČ et al. *Dějiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava, Veda, 2014 aj.

především za 1. republiky či krátce po 2. světové válce (Volná myšlenka, Socialistická akademie, Dělnická akademie, Masarykova sociologická společnost, Masarykův lidovýchovný ústav aj.), stručně sleduje i mezinárodní kontext, nicméně končí svou práci výhledem do normalizačního období – avizovanou popularizací věd se tedy v celém časovém rozsahu 20. století nezabývá. I tak ovšem zpracovala látku, kterou není možno při studiu dobových společenských funkcí vědy, resp. vědní politiky minulého režimu a jeho světonázorově-ideologického ukotvení pominout.

Obsahové rozvržení látky není příliš přehledné; obecněji pojaté kapitoly jsou střídány zevrubnými exkursy (např. o vědeckopopularizační ofenzívě v podobě výstavby husté sítě planetárií, s. 272–285), občas bylo nutné opustit základní chronologickou linii. Názvy jednotlivých kapitol jsou zvoleny s ambicemi spíše literárními, tak např. kapitola líčící dějiny Společnosti v letech 1952–1957 (s. 100–156) nese lehce ironizující titul Světloňoši, bilanční kapitola pro období následující (zhruba do r. 1957, ovšem s řadou časových přesahů, s. 286–303) je pak „symbolicky“ nazvána Kukuřice a boj proti revizionismu; podobný charakter mají i názvy některých podkapitol.

V úvodních pasážích knihy (s. 11–34) se autorka zabývá místem a rolí vědy, resp. popularizace vědy v režimech, které se odvolávaly na marxisticko-leninské učení (od Komunistického manifestu z r. 1848 až po klíčové práce V. I. Lenina a J. V. Stalina) a které si vytvořily specifické instrumenty pro demonstraci „vědeckého charakteru“ způsobu svého vládnutí. Autorka zde zvláště na české materii (Ladislav Štoll, Zdeněk Nejedlý, Jan Mukařovský a další) věnuje pozornost změně paradigmatu pozitivistické „nestranické“ vědy v žádaný model „stranické“ vědy i umění, který měl i intelektuály starého typu překovat v ideologicky žádanou „pracující inteligenci“. Zde ovšem svůj základní chronologický rámec (od 50. let až po tzv. normalizaci) překračuje a rozebírá i normalizační koncept „socialistické vědy“ v pozdních pracích Radovana Richty a dalších, resp. recepci tehdejších sovětských diskusí, ústících v dobové přivlastnění „socialistického vědce“ vládnoucím režimem a potažmo i v posvěcení tehdejší ideové a společenské nehybnosti: „V socialistické společnosti proto neexistuje rozpor mezi normami, které determinují vědecký proces, a normami, jež determinují všední život...“²

Následující čtyři kapitoly (s. 35–178) přinášejí historii rané fáze Společnosti a dokládají též návaznost na příbuzné instituce vzniklé během 1. republiky a bezprostředně po roce 1945 a na mnohdy zakladatelské dílo jejich aktérů. Sledují peripetie jejího založení, zejména s ohledem na střet nejen dvou odlišných

² Semen Romanovič MIKULINSKIJ – Radovan RICHTA (red.). *Socialismus a věda*. Praha, Academia, 1982, s. 284.

konceptů, ale i osobních ambicí Gustava Bareše a Ladislava Štolla – jednoho více zaměřeného na kopírování sovětského vzoru a tamní Vsesvazové společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, druhého více orientovaného na „historická zavazadla“ institucí již existujících, ostatně již před r. 1952 notně zglajchšaltovaných (Socialistická akademie uměle sloučena s Dělnickou akademií) či zbavených původního volnomyšlenkářského náboje (Volná myšlenka a navazující Svaz občanů bez vyznání) či nově zaměřených spíše „lidovými“ směrem (Národní technické muzeum). Podrobně jsou rozebrány zakládající dokumenty Společnosti, osobní kariéry významnějších funkcionářů a aktivistů, přednášková, publikační a další veřejná činnost (kvantitativní ukazatele, tematická těžiště). Pozornost je věnována napjatým vztahům Společnosti k Československé akademii věd, které vyplývaly nejenom z osobních rivalit (jakkoliv ve vedení Společnosti nacházíme přední osobnosti ČSAV jako Vilibalda Bezdíčka, Františka Šorma, Josefa Macka či později Ivana Málka), ale i z odlišných představ o podobě některých společných projektů (periodik) či o ideálním poměru mezi vědeckou a „osvětovou“ prací. Přední vědci mj. stěžovali pro aktivity v rámci Společnosti dostatek času.

Další kapitoly se věnují speciálním problémům a prioritám Společnosti, např. její úloze v tzv. socialistické proměně venkova (s. 179–200) a s tím souvisejícím vztahům k Československé akademii zemědělských věd a její Ústřední komisi pro kulturní a osvětovou práci v zemědělství, dále postoji Společnosti k dobovým, silně ideologizovaným sporům o Viljamsovu trávoplní soustavu a k mechanickému přejímání sovětských „zkušeností“ obecně, či sebekritické reflexi československé vědy z r. 1956 na základě analýzy konkrétních materiálů Společnosti (s. 201–211). Samostatná kapitola je věnována významnějším vědcům, kteří v ní aktivněji působili, často špičkovým odborníkům ve svých oborech, např. lékařskému fyzikovi Jaroslavu Šafránkovi, kritickému vůči oficiální vědní politice, radiologovi Václavu Švábovi, balneologovi Karlu Přerovskému, pediatrům Otakarovi Teyschlovi a Ferdinandu Démantovi, psychologovi Josefu Linhartovi a dalším. Stranou nezůstávají ani klíčové osobnosti humanitních věd (at' v kladném či záporném smyslu), jako byli např. historikové František Kavka, Václav Král či Josef Kočí. Na první pohled asymetricky působí samostatná kapitola o Josefu Mackovi v čele Společnosti – kapitola v této podobě však oprávněná, neboť na jeho osobě lze sledovat prototyp ambiciózního „vědce nového typu“, který rychle vystřídal garnituru nemarxistických předchůdců-historiků, spojil vědeckou dráhu s organizační činností ve službách KSČ jak na půdě ČSAV, tak především ve vedení Společnosti, a přispěl k její silnější ideologizaci především v oblasti tzv. vědeckého ateismu a vědeckoateistické propagandy, jakož i k další cílené nápodobě sovětského institucionálního vzoru. Autorka hodnotí Mackovu činnost především na půdě Společnosti a na základě souvisejících pramenů, jen

in margine tak připomíná jeho významné (pozdější) vědecké výstupy. To se ale týká prakticky všech osobností, jimž se věnuje detailněji.³

Další blok kapitol pojednává o zvláště výrazných dílčích oblastech činnosti Společnosti. Sem patří především ediční politika (s. 304–325), která zahrnovala kromě rozšířených populárně-vědních brožur i klíčové časopisecké tituly jako *Věda a život*, *Mezinárodní politika* a od r. 1959 též legendární historickou revue *Dějiny a současnost*, jejíž stále výraznější kritický kurs a následná kritika z nejvyšších míst se později staly pro Josefa Macka osudnými. Značná plocha je věnována konceptu lidových univerzit a lidových akademií (s. 326–372) jako nejrozšířenějších forem dobového vzdělávání dospělých (mimoškolního vzdělávání). Výklad je pro ilustraci doplněn informačně zbytnou, třicetistránkovou (!) přílohou o konkrétních tématech doporučených přednáškových cyklů pro tzv. lidové akademie, vesnické akademie a zemědělské akademie. Důležitá je kapitola o mezinárodní spolupráci, včetně spolupráce „přes železnou oponu“ (s. 373–409). Bezpochyby lze souhlasit s tvrzením, že zejména v 60. letech přispěly smlouvy Společnosti o zahraniční spolupráci k zlepšujícímu se renomé Československa, mj. i díky prezentaci tehdejších ekonomických reforem. Nepřekvapuje, že spolupráce se Sovětským svazem měla v té době často formální a ideologicky silně podvázaný charakter, v němž zejména od konce 50. let dominovala tenkrát preferovaná oblast vědeckého ateismu. Méně formální byla ovšem spolupráce s ostatními socialistickými státy či projekty, které právě dosud jednostranně chápané téma tzv. vědeckého ateismu posouvaly do roviny otevřeného dialogu mezi marxisty a křesťany, např. na velmi dobře obleslané mezinárodní konferenci Problém lidské aktivity v marxismu a křesťanství, která byla uspořádána v r. 1967 ve spolupráci se západoněmeckou Paulus-Gesellschaft v Mariánských Lázních. Hned po r. 1970 byl ovšem tento kurs opuštěn a znormalizovaná Socialistická akademie (staronový název Společnosti byl používán od r. 1965 a pak znovu po krátké přestávce od r. 1973) se opět věnovala jedné ze svých dřívějších hlavních priorit, tj. ortodoxně pojímanému „rozvíjení vědecko-ateistické propagandy“ dle přísně sovětského stříhu. Této problematice se autorka navíc věnuje v samostatné kapitole (s. 410–450), a to jak retrospektivně (návaznost na předválečné organizace jako Spolek Augustina Smetany či Volná myšlenka československá), tak i v normalizačním období. V textu se ovšem často nerozlišuje mezi vlastním působením Společnosti (Socialistické akademie) na tomto poli a komplexní

³ Autorka tak vyplňuje citelnou mezeru v jinak zevrubné, ale spíše na vědecké dílo Josefa Macka soustředěné monografii z pera B. Jirouška. Srov. Bohumil JIROUŠEK. *Josef Macek. Mezi historií a politikou*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004.

„vědecko-ateistickou“ výchovou a propagandou, prováděnou po všech myslitelných liniích státní i stranické politiky. Její at' už skutečné či domnělé efekty dokumentuje na číslech z let 1956–1960, odděleně za Českou republiku a Slovenskou republiku (sic!).

Velmi podrobně autorka popisuje závěrečnou fázi Mackova předsednictví (1965: konec nadějí, s. 472–540) a tehdejší pokus zabrzdit demokratizační a reformní tendence v práci Společnosti, který byl mj. motivován „ideologickými pochybeními“ rozšířené populárně-historické revue *Dějiny a současnost* a dalšími kauzami, jež silně iritovaly ideologické oddělení ÚV KSČ, jejího šéfa Pavla Auersperga a důležitého „muže v pozadí“ – historika Václava Krále. Nahrazení Josefa Macka v čele Společnosti tehdy „volným“ biologem akademikem Ivanem Málkem, jakož i vedoucího tajemníka Roberta Horáka (pozdějšího signatáře Charty 77) stranicky ostražitým Jaroslavem Pecnem mělo instituci „konsolidovat“. To se podařilo jen načas, jak dokazuje další vývoj Socialistické akademie v předvečer Pražského jara 1968, resp. v jeho průběhu (s. 541–578). Za velký nedostatek těchto pasáží je možné označit podcenění role a významu Ivana Málka, který stál v letech 1965–1970 v čele Socialistické akademie, jakkoliv on sám pak v r. 1968 rozhodně nepředstavoval motor proklamovaných změn, které ji měly přeměnit v reformní fórum socialistické inteligence, jež v některých dokumentech dokonce aspirovalo i na pozici jejího politického reprezentanta v rámci rekonstruované Národní fronty.⁴ Naopak lze ocenit pozornost, kterou autorka věnovala ambicím levicových „ultras“, konkrétně „marxisticko-leninské“, avšak de facto ostře stalinistické Levé fronty, založené v r. 1969 (Miroslav Matoušek, Jaromír Hrbek, Jaromír Lang, Karel Angelis, Vladimír Brett, Ivan Hruža a další). Ta pak představovala pro Husákovu vedení KSČ nepřijatelnou „levou úchylku“, jež byla nakonec důsledně eliminována jejím rozpuštěním, resp. sloučením se Socialistickou akademií (s. 569–577), byť formálně obě organizace ukončily v r. 1971 svoji činnost a transformovaly se v novou Českou socialistickou společnost pro vědu, kulturu a politiku. Ve skutečnosti však obě organizace navázaly na předchozí činnost Socialistické akademie, což se i navenek projevilo v r. 1973 návratem k názvu Socialistická akademie.⁵

⁴ Martin FRANC. *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunista*, c. d., s. 184–204, zde s. 196. Je ke škodě věci, že autorka nevyužila příslušnou kapitolu Francovy monografie, ba dokonce ji ani necituje (ačkoliv byla vydána již několik let před její prací).

⁵ Subkapitolou o levicových „ultras“ v Levé frontě autorka v řadě detailů doplňuje sporadickou literaturu na toto téma. Srov. např. Zdeněk FILIP. *Normalizační Levá fronta 1969–1970*. In *Československo po sovětské okupaci 1968*. Olomouc, Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, 1997, s. 31–36; Pavel URBÁŠEK. *Jak „pancéřové*

Je příznačné, že autorka místo klasického závěru zakončila svůj opus textem nazvaným Místo závěru. Vlastně až v něm, nikoliv v úvodních partiích knihy, jsou artikulovány (možné) výzkumné otázky a metodologické problémy, které s prací souvisejí, například: „Dnešní otázka proto zní, jak dlouho přetrvává dědictví propagandy v sociálních rámcích chování společnosti? I přes negativní pohled na propagandu komunistického režimu mu totiž Češi vděčí za svou mnohdy až osvíceneckou víru v pokrok, vědu a techniku.“ (s. 597). Na podloženou odpověď autorka spíše rezignuje, či odpovídá poněkud enigmaticky: „Základní téze poznatků Maurice Halbwachse o formování kolektivní paměti snad při čtení této publikace nabídnou čtenáři důležitou odpověď na otázky, k jejichž teoretickému řešení bude zapotřebí přistoupit jinde.“ (tamtéž)⁶. Je škoda, že autorka zevrubná, mnohdy dokonce až příliš zevrubná a v detailech se ztrácející empiricko-analytická studie nevyústila v obecnější závěry: pro problematizaci u nás dosti jednostranně chápaného totalitárně-historického paradigmatu totiž snesla – právě na příkladu široce rozvětvené horizontální struktury Společnosti pevně propojené s mocenským centrem – řadu dokladů o tom, že konkrétní podoba a fungování minulého režimu byly téměř vždy výsledkem interakce mezi stranicko- a státně-vrchnostenským komandem a často velmi aktivní, ba kreativní „odpovědí“ ovládaného systému (viz její exkursy o praxi ediční politiky či o transmutaci jednostranné „vědeckoateistické“ propagandy v diferencovaný dialog mezi marxisty a křesťany). Větší soustředění na tyto mechanismy ovládnutí a spolu-ovládání by mohlo na bázi vyhodnoceného pramenného materiálu (a autorka musela vzhledem k absenci kmenového archivního fondu Společnosti

---

divize“ bránily socialismus (K úloze ultraradikální levice v letech 1968–1969). *Listy*, 4, 2006, s. 17–24; TÝŽ. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, s. 52–57. Ještě více mezerovité jsou naše znalosti k druhé významné organizaci „ultras“, tj. Leninskému svazu mladých (založen v r. 1969), pod tlakem Husákova vedení KSC nuceně sloučeného s normalizačním Svazem vysokoškolských studentů a po krátké epizodě jeho existence vplynuvšího do nové jednotné mládežnické organizace – Socialistického svazu mládeže (SSM). I zde – podobně jako v případě Levé fronty – chybí dochované archivní prameny, respektive nejsou dostupné. To představuje i limity současných výzkumů na toto téma (Christiane Brenner, Collegium Carolinum Mnichov).

⁶ Autorka tuto tezi dále nerozvíjí, neuvádí ani konkrétní odkaz na Halbwachsovu definici (či spíše definice), které samozřejmě konkrétní „odpovědi“ nenabízejí, avšak umožňují je ve vztahu ke konkrétním sociálním skupinám trnitými cestami hledat. Srov. např. Maurice HALBWACHS. *Das kollektive Gedächtnis*. Stuttgart, Ferdinand Enke, 1967, s. 13–31 et passim; TÝŽ. *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Berlin, Luchterhand, 1966, s. 57–72, 143–162, 297–390.

pracovat trpělivě metodou *colligere fragmenta*!) přinést více podpůrných argumentů pro závěrečné úvahy o roli inteligence v minulém režimu, která podle autorky podnikla na půdě Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí neúspěšný marxisticko-leninský pokus zvrátit „hegelovskou negaci negace, společenské utopie intelektuálů“. Také lze litovat, že mezinárodní kontext, tj. komparace Společnosti s obdobnými institucemi v dalších socialistických zemích (SSSR: Všesvazová společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Polsko: Towarzystwo Wiedzy Powszechnej a jeho předchůdci, NDR: Gesellschaft zur Verbreitung der wissenschaftlichen Kenntnisse, od r. 1966 se staronovým přídomkem URANIA aj.) je v práci naznačena jen ad hoc, respektive se objevuje kontextuálně, např. v souvislosti se vznikem Společnosti (s. 50–56), s novým ideovým programem Společnosti pod předsednictvím Josefa Macka z r. 1957 (s. 250–271) či v kapitole o mezinárodní spolupráci (s. 373–409).

A spíše rituální douška na závěr: práci by rozhodně prospěla pečlivější revize textu, neboť některé omyly a „překlepy“ jsou věru nepřijemné. Tak např. revidovaný status ČSAV dle zákona č. 54/1964 Sb. mohl stěží tvrdit (s. 23, poznámka 13), že „Československá akademie věd je vědeckou institucí České a Slovenské Federativní republiky (...)“, neboť tento název státu byl schválen až v r. 1990. Podobně je na s. 453 k roku 1960 řeč o „7 krajích České republiky“ (!). A ze stejného soudku: na počátku 60. let mohla být stěží provedena reorganizace Společnosti „v důsledku federalizace Československa“ (s. 150), Česká televize vznikla jako instituce tohoto jména (s. 190) až v r. 1992 (předtím Československá televize). Oblíbený motiv „federalizace“ se nevhodně vrací i v souvislosti s novým uspořádáním státu v r. 1960 (s. 457): jakkoliv znamenalo hluboký zásah do státní správy, rozhodně je nelze označit, a to ani v náznaku, federalizací. Pečlivější zacházení by si zasloužila i jména a funkce mnohých důležitých osobností. Tak na s. 149 je u komunistického funkcionáře a ministra řady československých vlád Vratislava Krutiny uvedeno chybné křestní jméno Vladimír. Julius Dolanský nemohl být ředitelem nikdy neexistujícího *Sovětského institutu* ČSAV, nýbrž eventuálně Československo-sovětského institutu ČSAV (s. 374), místo jakéhosi M. M. Šejmana (s. 386) měla autorka zřejmě na mysli známého protagonistu vědeckého ateismu v SSSR M. M. Šejnmana. Německý filozof kultury se nejmenoval Cassierer, ale (Ernst) Cassirer (s. 397), někdejší známý jezuita A. Tondi se nejmenoval křestním jménem Alighieri, ale Alighiero (s. 398), kuriózně působí počestěné křestní jméno (Bedřich) u jednoho ze zakladatelů německé dialektické teologie Friedricha Gogartena (s. 442). Na s. 580 autorka správně cituje *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSC*, ale poznámkou *sic!* u jména Martina Vaculíka, vedoucího tajemníka MV KSC v Praze v období Pražského jara, dává najevo neporozumění tomuto textu, tj. že si jej nejspíš plete či jinak dává dohromady se spisovatelem Ludvíkem Vaculíkem. Tyto i jiné

drobnosti, přehlednutí a opomenutí však nemění nic na faktu, že práce Doubravky Olšákové – byť se jedná „jen“ o kolaterální mezivýstup z širě koncipovaného grantového projektu – byť se jedná „jen“ o kolaterální výstup z širě koncipovaného grantového projektu GA ČR „Akademie věd jako prostředek sovětizace vědy. Sovětizace středoevropských vědeckých institucí po nastolení komunismu“ – významně rozšiřuje naše znalosti nejenom o konkrétní, dnes pozapomenuté instituci, nýbrž i o roli a místo vědy, vědecké politiky a „vědecké osvěty“ v ideologických a mocenských souřadnicích komunistického režimu v Československu.

MIROSLAV KUNŠTÁT

Martin Franc a kolektiv. Dějiny Ústavu organické chemie a biochemie AV ČR. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR pro ÚOCHB AV ČR, 2013, 292 + XLVI s.

„Kdo chce bohatství, musí si dopřát vědu. Blahobyt a věda jsou dvě strany jedné medaile.“ To napsal profesor Peter Gruss, president Max-Planck-Gesellschaft, v úvodu výroční zprávy této společnosti za rok 2013. Informace z recenzované knihy to do značné míry potvrzují a osvětlují tak novou fasetu v dějinách vědy.

Krásně vypravená publikace (s barevnými fotopřílohami) vyšla u příležitosti výročí šedesáti let existence ústavu a spíš více než méně také jako oslava jejího zakladatele profesora Františka Šorma (2. února 1913–18. listopadu 1980). Hlavním autorem je Martin Franc, zkušený archivář a historik vědy z dnešního Masarykova ústavu a Archivu AV ČR. Jako v příslovečné kapce vody se v dějinách tohoto dnes nepochybně „nejbohatšího“ vědeckého ústavu odrážejí československé, české i evropské dějiny a bylo na autorech, jaké prameny k tomuto líčení zvolí, stejně jako jaký způsob vyprávění si vybere. Kniha nezachycuje jen to, čemu říkáme dějiny, ale všímá si i toho, čemu lze celkem právem říkat „osudy“¹ –

¹ Velmi výstižné slovo „osudy“ v této souvislosti použila Věra DVOŘÁKOVÁ. *Osudy Ústavu pro jazyk český. Dějiny ÚJČ a jeho předchůdců ve světle archivních dokumentů*. Praha, 2011. Titul výborné knihy poněkud klame; autorka moudře konfrontovala obsah archivních dokumentů se vzpomínkami pamětníků. Tím je nejen uvedla na pravou míru, ale i významně doplnila novými fakty. Alespoň v poznámce chci připomenout, že práce jazykovědců zcela organicky náleží do dějin vědy a techniky: byli to oni, kdo vytvářeli, vytvářejí a kodifikují vědeckou a technickou terminologii. Jen pár zasvěcenců například dnes ví, že na překladu Wienerovy *Kybernetiky* se podílel profesor

tedy ty události, které ústav bez jeho přičinění prostě osudově „postihly“, především sovětská agrese v srpnu 1968 a následná doba „normalizace“. A nelze nepřiznat, že i období po „sametové revoluci“ – nejasná až neprozřetelná vládní politika nejen tento ústav spíš „postihla“, než „osvobodila“.

Na tomto místě chci také připomenout pojem „pádivost soudobých dějin“² a doplnit jej jen o zdůraznění prokázaného faktu, že průběh dějin vědy a techniky má stále se zrychlující rytmus. Například „dávno“ v dějinách operací očí je zcela „nedávno“ podle běžného kalendáře. Asi největší potíže s tím měly a dosud mají všechny instituce, které z vůle politiků mají chod vědeckých ústavů, a tím i proces vědeckého poznávání, administrativně řídit a vůbec „spravovat“. Tato „pádivost“ dělí také dnešní čtenáře na dvě skupiny. Starší generace zná pojmy jako „kádrová politika“, „socialistické plánování“, ROH (= Revoluční odborové hnutí – název tehdejších unifikovaných odborů) atd. Naopak mladší generaci je třeba všechny tyto (pro ně zhusta neuvěřitelné a nepochopitelné) realie a „příruční jsoucno“ – viz dále – vysvětlovat.

Všechny ty malé, v danou chvíli i zdánlivě samozřejmé okolnosti z našeho „nejbližšího světa“, které bezprostředně ovlivňují myšlení a rozhodování, pojmenoval Martin Heidegger a jemu věrní fenomenologové chytrým pojmem *příruční jsoucno*. Zdaleka ne všechny práce z oblasti soudobých dějin si „tohoto fenoménu“ všímají, tím méně je nějakým způsobem dávají do souvislostí a vysvětlují. Francova kniha ale tak poctivě činí: dozvídáme se tu o povinných „brigádách“ na pomoc jednotným zemědělským družstvům, o neméně povinné účasti na prvomájových průvodech, politických školeních, „socialistických závazcích“, o nedostatcích zásobování nejen spotřebním zbožím (včetně pověstného „úzkého profilu“ v zásobování toaletním papírem), ale i pro práci ústavu nezbytnými chemikáliemi a přístroji. Franc ovšem na více místech také ukazuje, jak takzvané „společenské organizace“ (odborní Svazarm, Svaz mládeže...), které měly (podle Stalinových slov) sloužit jako „převodní páky“ k prosazování komunistické politiky, byly ve skutečnosti zhusta používány jen k „zastřešení“ zcela vítaných a rozumných volnočasových akcí pracovníků ústavu, jako byly společné návštěvy divadel a koncertů Pražského jara, sportovních, kulturních a rekreačních akcí i prosazování vědeckých záměrů.³ Martin Franc ovšem dobře ví, o čem píše;

Vladimír Skalička, jehož vlastním oborem byl srovnávací jazykozpyt. Bohužel za terminologické zásluhy byl v naší literatuře dosud „oslaven“ snad jen Jan Svatopluk Presl.

² Profesor Robert Kvaček in Sylva DANÍČKOVÁ. *Skrytá poselství vědy. Rozhovory s vědci*. Praha, Academia, 2009, s. 345.

³ Velmi informativní a „čtivé“ jsou například stránky 128 a další.

stačí odkázat na jeho jinou, poměrně nedávnou publikaci *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*.⁴

Knihu o dějinách jednoho z tradičně nejpřednějších ústavů Akademie věd a dnes nejlépe finančně zajištěného ústavu, který se zabývá především základním výzkumem, budou asi jinak recenzovat chemici a biochemici (jen zprostředkovaně vím, že veškerá složitá terminologie je správně napsána). Pochvala knihy by měla zaznít od Ústavu pro soudobé dějiny a možná ještě silněji od všech zastánců a příznivců oral history. Pro „soudobé dějináře“ je v knize i chytré zamyšlení: kde končí „soudobé dějiny“ a začíná „současnost“. Uznání proto zaznívá i na stránkách časopisu *Dějiny věd a techniky*.

Velmi nároční posuzovatelé by si možná přáli ještě obsírnější zamyšlení nad vztahem „čistého“ základního výzkumu a jeho využití v praxi. Někdo jiný by možná ocenil, kdyby kniha věnovala více pozornosti i klasickým „slepým uličkám“, které zákonitě každý velký výzkum provázejí. Moudří zastánci rozumné vědní politiky by zase možná byli rádi, kdyby konstatování, jak dlouho trvá, než výsledek základního výzkumu dozraje k využití a zhodnocení v praxi, bylo vytištěno „výraznějším písmem“. Sociologové mezi posuzovateli by třeba uvítali výraznější konstatování, že v ústavu a i v celé ČSAV vládl skvělý *esprit de corps* – (celkem oprávněná) hrdost na příslušnost mezi superelitu v československém světě. Velmi věcně a spravedlivě publikace pojednává o vztazích tohoto ústavu s vysokými školami.

Je také třeba si všimnout pramenů, které autor kriticky použil a z nichž poctivě i citoval. Kniha má 1 624 poznámek a 5 stran plní soupis použité literatury.⁵ Výtečným přínosem pro klasické dějiny vědy jsou početné a přesné „medailonky“ – životopisy významných a dodnes slavných i dnes zapomínaných vědců. Pomineme-li téměř všechny (praktické i ryze teoretické) otázky chemie a biochemie, můžeme obsah Dějin Ústavu organické chemie a biochemie shrnout v několika odstavcích.

Generace „Otců – zakladatelů“, to byli většinou lidé z pověstného ročníku 1925; v období okupace se naučili čelit mnoha nesnázím i umění jak přelstít či obejít „vrchnost“. Nechyběl jim elán a vůle po dalším vzdělávání. Okupace jim zabránila v řádném vysokoškolském studiu, pracovali ve farmaceutických a průmyslových laboratořích, ovšem často pod vedením vynikajících profesorů starší generace, kteří tu po zavření vysokých škol rovněž našli azyl.⁶ Po skončení války

⁴ Spoluautorem je Jiří Kvapík, kniha vyšla v nakladatelství Academia roku 2011.

⁵ V uvedených titulech je 14 autorek a autorů původním povoláním opět archivář/ka.

⁶ Z učitelské generace to byli V. Ettel a R. Lukeš. Z mladých mj. František Šorm, Otakar Mikeš, Jiří Gut a další.

se tato skupina sešla a doplnila na Vysoké škole chemicko-technologického inženýrství – tehdy v rámci Českého vysokého učení technického. Do skupiny již tehdy vedené starším F. Šormem se kromě jiných zapojil též Vlastimil Herout a Otto Wichterle. V r. 1950 vzniklo Ústředí vědeckého výzkumu a v jeho rámci sedm „ústředních ústavů“. F. Šorm se stal ředitelem Ústředního ústavu chemického, který po založení ČSAV pokračoval pod jménem Ústav organické chemie ČSAV.⁷ Ústav se od počátku věnoval využití přírodních látek pro lékařské účely (Vlastimil Herout byl vedle biochemie i expertem v oblasti botaniky) a dosahoval v rámci republiky i tehdejších „zemí tábora míru“ vynikajících výsledků.

Kariéra F. Šorma vyvrcholila jeho jmenováním předsedou ČSAV, následovalo i členství v Ústředním výboru KSČ i funkce poslance Národního shromáždění. Je uváděn jako autor či spoluautor 1300 vědeckých publikací. Během šedesátých let patřil ÚOCHB právem mezi nejlepší (a také nejslavnější) československé výzkumné ústavy.⁸ Zlom v Šormově kariéře a v osudech ústavu přinesl rok 1968, spojený s emigrací mnoha předních pracovníků, se škrty v rozpočtu a s nejrůznějšími „normalizačními opatřeními“. Přispěl k nim ještě i sám F. Šorm, jehož tzv. *Lex Franc* nařizoval, že tabulková místa a příslušný mzdový fond po emigrantech připadají bez náhrady eráru.⁹ S novými a dobrými řediteli ale ústav postupně překonal většinu obtíží a stejně tak i potíže po všech úsporných opatřeních devadesátých let.¹⁰ Dnes po zásluze sklízí plody dlouholeté výzkumné práce a díky patentovaným lékům profesora A. Holého a dalších je i finančně nejlépe zajištěným výzkumným pracovištěm ČR.

Velkou oporou byly autorovi nejen práce typu *Vzpomínání na život v ÚOCHABU* (Antonín HOLÝ, dosud nevydaný rukopis) či *Vzpomínky na Ústav organické chemie a biochemie a Farmakologický ústav ČSAV* (Helena RAŠKOVÁ in Hana Barvíková (red.). *Reflexe počátků vědecké instituce*. Práce z Archivu Akademie věd, řada C, sv. 4. Praha, 2003) či *50 let Ústavu organické chemie a biochemie AV ČR* (Kolektiv autorů. Praha, 2003). Byly to též výpovědi pamětníků a spoluvůrců dějin ústavu a celé akademie (Sbírka rozhovorů v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR i webové záznamy dalších rozhovorů). Nejvíce archivního materiálu měl autor ve svém mateřském archivu; oceňuji, že správně vycházel z faktu, že výroční zprávy jsou psány pro oči „vrchnosti“ a ne vždy

⁷ Konečné jméno Ústav organické chemie a biochemie získal ústav až r. 1960.

⁸ Mezi trojici „nej-“ ústavů Akademie patřil ještě Mikrobiologický ústav profesora Ivana Málka a Ústav makromolekulární chemie profesora Otty Wichterleho.

⁹ Nařízení zrušil až pozdější předseda ČSAV Josef Říman.

¹⁰ K obtížím této doby patřil i boj o přežití celé akademie, vedený zástupci některých vysokých škol za blahovlnného přihlížení tehdejších politiků.

odrážejí celou historickou pravdu, a víc informací proto čerpal z objektivnějších zápisů z porad a podobných pramenů. Neexistující archivní materiál společenských organizací (ROH, SSM, Svazarm atd.) nahrazují jednak nejružnější vzpomínky, jednak literatura.

Zcela specifickou kategorií velmi výmluvného pramene jsou „vyprávějící fotografie“, které se podařilo pro publikaci shromáždit v nemalém počtu (víc než 40). Ty totiž daleko přesvědčivěji dokumentují „příruční jsoouco“ než strohý výklad historika; např. snímky ze společného sportování, vlastních kulturních akcí atd. Měl by to být silný impuls pro historiky mladých dějin, aby si tohoto specifického pramene více hleděli, a neméně silný podnět pro archiváře a zejména správce sbírek fotografií, aby se získávání, zpracování a zpřístupnění toho materiálu daleko více věnovali.¹¹

Velkým svodům k odbíhání a rozbíhání děje čelil úspěšně autor úctyhodně důkladným poznámkovým aparátem, kam mj. schoval stručné životopisy mnoha vědců, dějiny budovy ústavu¹² i kdysi pověstnou (a dodnes ne zcela zapomenutou) „kauzu“ Ivana Svitáka a názory F. Šorma na filosofii a společenské vědy vůbec).¹³ Martin Franc raději líčí a předkládá fakta, než by poučoval – ale asi právě proto je jeho kniha velice přesvědčujícím poučením o našich mladých dějinách, velkých osobnostech a velkých objevech – stojí za pozornost!

JINDŘICH SCHWIPPEL

¹¹ V archivářském žargonu Národního filmového archivu existuje slovo „ksichtolog“, které označuje pracovníka/pracovníci, který/á zná zapomenuté tváře kdysi slavných a důležitých osob. Externí „ksichtoložka“ se kdysi zasloužila o přesný popis reportážních fotografií z nejstaršího období ČSAV. Vedle recenzované práce si v tomto ohledu (využívání „mluvících fotografií“) zaslouží uznání publikace Jiří KŘEŠTANA. *Zdeněk Nejedlý – politik a vědec v zapomnění*. Praha–Litomyšl, 2012.

¹² I někdejší budovy výzkumných ústavů jsou pomníky neblahého období socialismu u nás: obrovité sklady sloužily k „předzásobování“ materiálem, který v plánovaném hospodářství byl obvykle dodáván ve lhůtě jednoho roku a rozhodně ne podle okamžitých potřeb výzkumu.

¹³ Jako příznačný příklad svodu k „odbíhavosti“ uvádím pamětníky zmiňovaný fakt, že F. Šorm jako předseda ČSAV dal na plný úvazek zaměstnat klavíristu, který měl být okrasou konferencí a symposií. Lze to posuzovat buď jako příklad a doklad Šormovy „velmožské éry“ – nebo také jako právem zapomenutou a pro chod dějin Akademie bezvýznamnou maličkost. Martin Franc čelil těmto svodům s velkou moudrostí.

Dušan Kováč a kolektiv. Dejiny Slovenskej akadémie vied.
 Bratislava, Veda, 2014, 688 s., 515 obrazových příloh.
 ISBN 978-80-224-1315-9

Na přelomu léta a podzimu 2014 vyšly recenzované Dějiny, k jejichž vzniku dalo popud Předsednictvo Slovenské akademie věd (SAV), když se chystaly oslavy 60 let jejího trvání. Pověřilo Historický ústav SAV, aby dějiny SAV ve spolupráci s Ústředním archivem SAV zpracoval; v minulých letech byly sice vydány publikace na toto téma, leč ty byly vždy věnovány vymezeným obdobím nebo specifickým aspektům dějin vědy na Slovensku. Recenzovaná kniha aspiruje na dílo, která má zachytit celé dějiny SAV v jejich komplexnosti od prehistorie instituce až k roku 2013. I když Dějiny byly napsány k výročí SAV, neoslavují jubilující organizaci, snaží se podat veřejnosti historii akademie i z kritického hlediska. Použité prameny byly pečlivě analyzovány a vsazeny do kontextu dějin slovenské společnosti a slovenského, případně československého státu.

Bezprostřední předchůdkyní SAV byla Slovenská akadémia vied a umení (SAVU), založená za Slovenského státu v roce 1942. O 11 let později, tedy v době, kdy politický totalitní systém v Československu vrcholil, se transformovala do SAV, což se nutně odrazilo i při založení ČSAV a SAV jako akademií sovětského typu. Projevilo se to nejen v jejich struktuře, ale i v jejich řízení a hlavně u humanitních věd došlo ke zpolitizování a sovětizaci.

Recenzovaná kniha má dva díly v jednom svazku: První díl se v první části týká SAV a slovenské vědy na pozadí historického a společenského vývoje v devíti kapitolách. Pojednává je činnost slovenských obrozenců, prvních vědeckých institucí na Slovensku (např. Učené společnosti P. J. Šafárika) až po léta existence SAVU (1942–1953). Kapitola sepsaná A. Hudekem a J. Klačkem se zabývá vznikem SAV a popisem situace ve slovenské vědě v letech 1952–1953, uzákoněním SAV, její strukturou podle zákona z roku 1953 a v neposlední řadě i vztahem SAV k ČSAV. Ten je popsán i v další kapitole, zabývající se lety 1953–1967, kdy vládl ve společnosti centralismus zanesený i do akademií. Zajímavé je pojata činnost SAV v letech 1968–1969, která autor kapitoly A. Hudek označil za léta obrodného procesu. SAV se v té době snažila vymanit z područí ČSAV a plně se osamostatnit. Československá společnost včetně SAV pak vstoupila na cestu tzv. normalizace se všemi projevy té doby. V SAV (stejně jako v ČSAV) došlo k personálním změnám a k čistkám, tvrdému tlaku komunistické strany a k organizačním změnám. Období druhé poloviny 80. let (v „perestrojkových“ letech SSSR) je v SAV popisováno jako rozpačitá změna.

Hlavní editor knihy historik D. Kováč si vzal za úkol popsat transformaci SAV v letech 1990–1993, a to se mu na téměř 20 stranách knihy podařilo. Činnost akademie v tomto období sepsal A. Hudek, který neodbyl ani rozdělení Československa a vznik samostatné Slovenské republiky, ani to, jak se nový stát zachoval k vědě a hlavně k SAV. Až zákon z roku 2002 definoval její postavení ve státě. Ani po přistoupení Slovenska do Evropské unie nebyly stálé potíže s financováním vědy na Slovensku vyřešeny a trvají dosud, což se ovšem děje i u nás.

V druhé části 1. dílu Dějin je podán dosti podrobný vývoj SAV v celé její historii. Na 40 stranách knihy jsou prezentovány nejvýznamnější výsledky bádání v SAV v jednotlivých

oborech. Jsou ve srovnání s dělením disciplín v AV ČR členěny jinak: na vědy historické, vědy o člověku a společnosti, vědy o kultuře a umění, na vědy lékařské, chemické a biologické, vědy zemědělské a veterinární, na matematicko-fyzikální vědy a informatiku, vědy o Zemi a vesmíru a na vědy technické. Světového či alespoň evropského ohlasu se dočkaly podle mínění recenzenta práce výsledky z astronomie, např. měření polarizace korony Slunce během jeho zatmění a hledání nových planet.

Zajímavá je skutečnost, že kapitoly o řízení vědeckého výzkumu, vědecké výchově, spolupráci se zahraničím, finančním, materiálním a personálním zabezpečení, o ediční a patentní činnosti SAV a vědeckých společnostech začleněných do SAV napsaly jen ženy, takže K. Majerová, A. Marčeková, L. Kamencová, J. Gubašová Baherníková a J. Pavlová se jako autorky postaraly o téměř 100 stran knihy, tedy o podstatnou část knihy, jež podává skvělý obraz SAV jako vědecké instituce.

Druhý díl publikace je věnován důležitým dokumentům k činnosti SAV včetně SAVU. Za zmínku např. stojí žádost předsedy komise Zboru poverenikov pro vybudování SAV, O. Pavlíka, pozdějšího předsedy SAV, z 10. 10. 1952, adresovaná řediteli Ústavu slavistiky AV SSSR, o informace o vztahu AV SSSR k republikovým akademiím nebo dokument adresovaný ÚV KSS, týkající se zásad kádrové politiky v budoucí SAV, znění zákona z 29. 6. 1953 o zřízení SAV a dokument o kritice „kádrových nedostatků“ v roce 1958 při politicko-odborných prověrkách pracovníků SAV. Několik publikovaných dokumentů se týká obrodného procesu v roce 1968 i nového pořádku v době tzv. normalizace. Nechybí v nich ani veřejné prohlášení členů SAV, vyjadřující bezvýhradnou podporu normalizačnímu vedení KSC, které bylo publikováno v Pravdě 16. 4. 1970. Předsednictvo SAV reagovalo 28. 11. 1989 na začátek sametové revoluce – v prohlášení se zmiňuje proces obnovy socialismu v ČSSR, požadavek směřovaný na Federální shromáždění, aby škrtno v Ústavě ČSSR článek o vedoucí úloze KSC ve společnosti, či požadavek na vypsání svobodných voleb, tedy požadavky přijímané i českou veřejností. Ze šedesátileté historie SAV byly do této části knihy vybrány dokumenty z let 1990–2010, které zabírají 46 stran textu, dokumentům starším je věnováno 140 stran. Pro současnou a hlavně budoucí generaci je historie SAV podrobněji zachycena ve své mladosti i dospělosti.

Dějiny SAV jsou zpracovány velmi zdařile. Velký díl práce na nich odevzdal Adam Hudek, který napsal zhruba 150 stran výkladového textu (bez dokumentů a příloh). Autorský kolektiv Dějin vedl jeden z nejznámějších slovenských historiků, Dušan Kováč, předsednictvo mělo štěstnou ruku, když ho k velmi náročné práci vybralo.

Při prezentaci publikace v Praze v říjnu 2014 předseda AVČR Jiří Drahoš s úsměvem podotkl, že slovenští historici předběhli české kolegy, kteří sice usilovně pracují na dějinách ČSAV a AV ČR, ale nejsou s nimi hotovi. V roce 2013 zásluhou Masarykova ústavu a Archivu AVČR vyšly alespoň Dějiny AVČR v obrazech, takže vakuum v dějinách vrcholné vědecké organizace bylo částečně zaplněno.

Slovenská, ale i česká vědecká veřejnost Dějiny SAV jistě přijme za své, kniha si to určitě zaslouží. Měla by být součástí každé veřejné knihovny a knihoven pracovišť SAV a AVČR.

J. JINDRA

Konference o vědeckých korespondencích

Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny raného novověku Filosofického ústavu AV ČR, v.v.i., uspořádalo ve dnech 18.–19. září 2014 menší mezinárodní konferenci s názvem *The Practice of Scholarly Communication: Correspondence Networks between Central and Western Europe, 1550–1700*, tedy téma, které toto oddělení sleduje již řadu let.

Hlavní organizátoři Vladimír Urbánek a Iva Lelková pozvali odborníky ze sedmi evropských zemí. Prvý den zaznělo osm referátů. V úvodním se Lucie Storchová (Filosofický ústav AV ČR) zabývala různými teoretickými koncepty, které se v posledních dvou desetiletích uplatnily v bádání o humanistickém networkingu, strategiích sebeprezentace a získávání mecenátu humanistickými učenici. Paola Molino (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) soustředila svou pozornost na osobu Huga Blotia, který se stal v r. 1575 císařským knihovníkem, a sledovala, jak budování jeho korespondenční sítě odráží zájmy instituce, v níž působil, tedy císařské knihovny. Stefania Salvadori (Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel) představila rozsáhlou korespondenci křesťanského utopisty, luterského teologa a autora řady křesťansko-vzdělávacích spisů první poloviny 17. století J. V. Andreaeho a osob jeho okruhu a referovala o probíhajícím projektu jejich databázového zpracování. Jiří Just (Historický ústav AV ČR) na základě korespondence z archivu Matouše Konečného osvětlil kontakty Jednoty bratrské s reformovaným teologem Matthiasem Martinim a studia bratrských adeptů kněžství na brémském gymnáziu. Čtyři referáty byly věnovány

komunikační síti Samuela Hartliba, tedy tématu, které je tradičně zkoumáno domácí komeniologií v souvislosti s Komenského mezinárodními kontakty, ale od devadesátých let hraje významnou úlohu i v mezinárodním bádání o intelektuální komunikaci v širokém kontextu dějin vědy, medicíny, technologií a vzdělanosti obecně. V návaznosti na digitalizaci Hartlibova archivu a jeho dalšího databázového zpracování v rámci projektu Cultures of Knowledge (probíhá od roku 2009 na Oxfordské univerzitě a významně se na něm podílí i Filosofický ústav AV ČR) je nyní možné pracovat v rámci databáze Early Modern Letters Online s velkým množstvím dat, které mohou být z různých hledisek analyzovány a vizualizovány (např. pomocí map). Těchto možností využili ve svých vystoupeních zejména ředitel projektu Cultures of Knowledge Howard Hotson (University of Oxford), jeho nizozemský spolupracovník Robin Buning (University of Oxford) a koordinátor české spolupráce Vladimír Urbánek (Filosofický ústav AV ČR). Howard Hotson zaměřil pozornost na mapování prosopografických dat řady členů Hartlibova okruhu a zdůraznil roli, již ve vytváření kontaktů mezi nimi hrálo institucionální zázemí – společná studia na heidelberské univerzitě. Robin Buning komparoval dva okruhy Hartlibových korespondentů působících v Amsterdamu a v Hamburku. Vladimír Urbánek srovnával na základě kvantitativní analýzy různá období Komenského korespondence s Hartlibem, specifikoval jeho pozici v komunikační síti a nastínil otázku proměn a přetrvávání korespondenčních sítí po smrti obou protagonistů. Markéta Klosová (Filosofický ústav AV ČR) pojednala o úloze, jakou hrál v Hartlibově okruhu Joachim Hübner,

a analyzovala jeho úlohu kritického posuzovatele různých projektů, jež v rámci okruhu vznikaly a byly šířeny a diskutovány v rámci korespondenční sítě.

Druhý den měl na pořadu jen čtyři referáty. Jordan Avramov (Institute for the Study of the Societies and Knowledge, Bulgarian Academy of Sciences) se zabýval osobou historicky prvního sekretáře Royal Society Henryho Oldenburga a jeho kontakty se střední Evropou – byla to jedna z nejlepších přednášek. Philip Beeley (University of Oxford) se věnoval úloze, jakou hráli v počátcích Leopoldiny – *Academie naturae curiosorum* v Bratislavě učenci, jejich kontakty a výjimečné sociokulturní a politické podmínky Vratislavi. Iva Lelková (Filosofický ústav AV ČR) se koncentrovala na korespondenty Athanasia Kirchera z našich zemí, zvláště pak na jezuitské matematiky a jejich zapojení do korespondenčních sítí západní Evropy. Závěr obstaral Maciej Jasiński (Instytut Historii Nauki, Polska Akademia Nauk),

který analyzoval listy mezi astronomem Johannem Heveliem a Stanisławem Lubienieckim, jak jsou zachyceny v Lubienieckého spise *Theatrum cometicum*, a způsoby, jakým se Lubieniecki publikováním astronomické korespondence svých kolegů začlenil do raně novověké republiky učenců.

Účastníci konference představili příspěvky různé závažnosti, tak už to ale i na mezinárodních akcích často bývá. Z „českého“ hlediska by byl asi žádoucí větší podíl referátů o osobnostech našich dějin – není však nic ošidnějšího než doporučovat, co všechno by se ještě mělo udělat. K aktivitám konference patřila živá a zasvěcená diskuse, odhodlání všech účastníků věnovat se i nadále usilovně studiu tohoto relativně nového odvětví historiografie a především rozhodnutí pořadatelů vydat v dohledné době sborník s přednesenými referáty.

JOSEF SMOLKA

ZPRÁVY

Karel Černý. Mor 1480–1730: Epidemie v lékařských traktátech raného novověku. Praha, Karolinum, 2014, 504 s. ISBN978-80-246-2297-2

Kniha se zabývá otázkou, jak se s fenoménem nazvaným „mor“ potýkali raně novověcí lékaři. Spadá tedy do dějin vzdělanosti, přesněji dějin epidemiologického, ale také toxikologického a ekologického myšlení či psychologie. Tématem

je mor v akademické literatuře raného novověku.

Prameny jsou definovány jako jazykově latinská tvorba, produkováná lékaři pro publikum dostatečně vzdělané, aby si s latinským textem poradilo, avšak nejde o texty, které by byly určeny pouze lékařům. Výjimku tvoří texty o moru Albíka z Uničova a další ze 14. století, které autorovi slouží jako komparativní materiál se středověkou literaturou. Další výjimkou je materie Isabely Cortese, italské autorky

16. století; nicméně na tyto výjimky práce upozorňuje. Autoři jsou celoevropsky i regionálně známi, ale také zcela neznámi. Cílem při jejich výběru byla snaha o co největší pestrost. Všichni jsou pak představeni v krátkých medailoncích.

Analyzované tisky lze definovat právě jako již zmíněnou akademickou literaturu o moru. Ta byla vybrána zaprvé proto, že autor se dle svých slov snažil o orientaci na téma, které by se blížilo dějinám „vnitřní logiky“ vědy jako takové; nechtěl přednostně studovat sociokulturní a historický kontext dějin lékařství, protože se domníval, že je to oblast daleko lépe zpracovaná. Zadruhé proto, že se zdálo, že výklad o medicíně v minulosti vyžaduje hledání dlouhodobých kontinuit, což je věc, pro niž je literatura akademické proveniencí mimořádně vhodná.

Úvod se mimo jiné věnuje i historii dějin lékařství, poté je zařazena kapitola věnovaná pramenům a učeneckým sporům o moru; tato část dává přehled o tom, které autory považovala většina lékařů renesance a baroka za hlavní pilíře v dějinách epidemických chorob. Poté následuje oddíl věnovaný fyziologii člověka a světa, následuje pasáž o patologii moru, tedy o *contagiu*, nakažlivosti, hnilobě a vývoji nemoci. Před závěrem knihy je jedna kapitola věnovaná prevenci a jejímu vývoji a druhá léčbě a rekonvalescenci. Struktura tedy do jisté míry odráží řazení samotných tisků o moru.

V jiných odborných pracích na téma moru se nejčastěji setkáváme s tím, že se snaží popisovat různé morové epidemie v minulosti, obvykle vnímané jako masivní demografické krize. Někteří autoři píší o moru jako důležitém symbolu smrti, trestu či metafoře zkázy, jež se promítá do dějin kultury, teologie nebo politiky,

a nelze opominout práce o dějinách patogenu způsobujícího mor. Hlavním předmětem zájmu této knihy je na druhé straně sledování proměn lékařského uvažování o infekčních chorobách a především o moru v raném novověku. Cílem je pokus o rekonstrukci lékařských teorií týkajících se morových epidemií v době od konce 15. století do začátku století 18. a sledování dlouhodobých kontinuit a diskontinuit v teorii, terapii a praxi morového lékařství.

V první řadě se autor pokusil o stručné shrnutí svého pohledu na vývoj dějin lékařství jako oboru, protože z toho pro něj vyplývají určité metodologické předpoklady. Vycházel z toho, že v Čechách probíhal a probíhá dobrý výzkum zabývající se dějinami institucí a historií výuky, ale chybí rozbory toho, co se v akademickém prostředí vlastně učilo. Dále kniha přináší přehled o tom, jak vypadal protimorový spis, a v širším smyslu tak poskytuje podklady pro pochopení struktury i obsahu raně novověké lékařské literatury. Za zmínku stojí až téměř mravenčí sbírání detailů, které mohou v budoucnu využít další badatelé ke komparativnímu studiu textů vzniklých v jiných oblastech medicíny.

Jedním ze zcela prokazatelných výsledků výzkumu Karla Černého je zjištění pozoruhodné kontinuity jak strukturální, tak i tematické, jež se projevuje v celém zkoumaném období. Lze říci, že tak byl vytvořen první náhled pro možné budoucí systematické studium raně novověkých lékařských teorií. Zároveň se podařilo ukázat, že protimorové spisy jsou až neobvykle interdisciplinárním zdrojem informací, protože popisují širší kontext raně novověké epidemiologie a zároveň prostřednictvím představ o původu nákazy pronikají i do dalších oblastí – toxikologie, ekologie a psychologie.

Autorovi se podařilo vytvořit teoretickou práci, která doplňuje informace v dobře známých knihách zaměřených spíše na institucionální a politicko-sociální dějiny, jako jsou kapitoly o pražské lékařské fakultě z *Dějin Univerzity Karlovy* nebo *Dějiny lékařství v českých zemích* Svobodného a Hlaváčkové. O tom, že dějiny

medicíny nejsou dějinami velkých osobností a objevů, již dávno není pochyb, nejsou však ani dějinami retrospektivních diagnóz, jež vedou ke spekulativním závěrům. Závěry knihy Karla Černého potvrzují nedůvěru v retrospektivní diagnostiku moru v akademické literatuře.

F. HRBEK

Recenzní řízení v roce 2014

Studie a sdělení podléhají anonymnímu recenznímu řízení. Každý text je hodnocen alespoň dvěma odborníky, na základě jejich posudků rozhoduje redakční rada časopisu o podmínkách publikování odevzdaného textu. Recenze jsou interním materiálem redakce a jsou archivovány. Jmenný seznam spolupracujících externích recenzentů (tj. mimo členy redakční rady) je zveřejněn za celý ročník.

V ročníku XLVII, 2014 kromě členů redakční rady na recenzním řízení externě spolupracovali:

Pavel Brauner (Veterinární a farmaceutická univerzita, Brno)

Bohdana Divišová (Univerzita Karlova v Praze)

Martin Franc (Masarykův ústav a Archiv AV ČR)

Alena Hadravová (Ústav soudobých dějin AV ČR)

Vojtěch Hladký (Univerzita Karlova v Praze)

Miloš Hořejš (Národní technické muzeum v Praze)

Jiří Langer (Univerzita Karlova v Praze)

Tomáš Nejeschleba (Univerzita Palackého v Olomouci)

Luboš Nový (Praha)

Ivo Purš (Ústav dějin umění AV ČR)

Václav Rusek (Univerzita Karlova v Hradci Králové)

Karel Stibral (Masarykova Univerzita v Brně)

Jaromír Strejček (Česká společnost entomologická, Praha)

Jan Šebestík (Paříž – Praha)

Daniel Špelda (Západočeská univerzita v Plzni)

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume XLVII – 2014

číslo / number 4

Vedoucí redaktor

Editor-in-chief

Tomáš Hermann (ÚSD AV ČR, Praha)

Výkonná redaktorka

Executive editor

Hana Barvíková

Redakční rada

Editorial board

Catherine Albrecht (Ada, Ohio, USA), Martin Dinges (Stuttgart, BRD), Pavel Drábek (Roztoky u Prahy), Helena Durnová (MU, Brno), Petr Hadrava (AV ČR, Praha), Ivan Jakubec (UK, Praha), Jan Janko (Praha), Milena Josefovičová (AV ČR, Praha), Jiřina Kalendovská (MU, Brno), Vladimír Karpenko (UK, Praha), Stanislav Komárek (UK, Praha), Ladislav Kvasz (UK, Praha), Christoph Meinel (Regensburg, BRD), Milada Sekyrková (UK, Praha), Petr Svobodný (UK, Praha), Michal Šimůnek (AV ČR, Praha), Martin Šolc (UK, Praha), Zdeněk Tempír (Praha), Emilie Těšínská (AV ČR, Praha)

Adresa redakce

Address editorial

Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8, [+420]286010118

dvt.redakce@gmail.com, hana.barvik@gmail.com

DTP

Nakladatelství Pavel Mervart

Tisk / Print

Powerprint, s. r. o., Praha

Distribuce

Distribution

O předplatném (CZ, SK) informuje a objednávky přijímá redakce. Rozesílá DUPRESS.

Please send all foreign orders to: Kubon & Sagner, Buch Export-Import GmbH, D 80328 München, BRD

Adresa Společnosti pro dějiny věd a techniky

Address of the Society for the History of Sciences and Technology (Prague)

Ústav dějin UK a Archiv UK

Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

[+420] 224491475, 224491468, milada.sekyrkova@ruk.cuni.cz

Bližší informace o časopisu a SDVT / More information on the journal and on the Society

Web

<http://www.sdvt.cz>, <http://dvt.hyperlink.cz/>

ISSN 0300-4414

© Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2013

Časopis vychází s finanční podporou Akademie věd ČR.

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume XLVII – 2014

číslo / number 4

DĚJINY VĚD A TECHNIKY jsou vědecký recenzovaný časopis zaměřený na původní články z dějin přírodních a exaktních věd, techniky a věd příbuzných. Vítána jsou také témata o aplikacích těchto věd (dějiny architektury, medicíny a umění, vztah vědy a společnosti, vědní politika atd.) i jejich přesazích ke společenským vědám, resp. statě o jednotlivých disciplínách v rámci teorie, filosofie a sociologie vědy, obecných, kulturních a intelektuálních dějin, dějin vzdělanosti, dějin idejí apod.

Časopis je vydáván od roku 1968. Vychází čtvrtletně jako členský časopis Společnosti pro dějiny věd a techniky (založena 1965) s finanční podporou Rady vědeckých společností ČR. Časopis byl zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR (schváleném Radou pro výzkum a vývoj 20. června 2008) a je v několika prestižních akademických databázích (ERIH, CEJSH ad.). Evidenční číslo v databázi Ministerstva kultury ČR je E 4961 (evidováno 1. 1. 1970).

Časopis uveřejňuje nejnovější výsledky původního výzkumu v podobě *článků*, zařazuje i *diskusní příspěvky* z této tematiky a materiálůvá *sdělení*, doplňuje je o *recenze* vyšších prací nebo jejich stručné anotace v rubrice *Zprávy z literatury* a v rubrice *Kronika* informuje o nejdávných akcích z oboru. Přijímány jsou příspěvky v češtině i světových jazycích (angličtina, francouzština, němčina).

HISTORY OF SCIENCES AND TECHNOLOGY is a scientific peer-reviewed journal whose aim is to present original articles on topics from history of natural and exact sciences, technology, and related sciences. It also welcomes contributions on various applications of these sciences (history of architecture, medicine and arts, relations between science and society, science policy, and the like), their interface with social sciences and humanities, and articles on particular scientific disciplines within the conceptual framework of theory, philosophy, and sociology of science, eventually also general history, history of culture, history of ideas, education, etc.

The journal appears since 1968. It is published quarterly as a membership journal of the Society of the History of Sciences and Technology, which was founded in 1965, with the financial support of the Council of Scientific Societies of the Czech Republic. The journal is included in prestigious academic databases (ERIH, CEJSH, etc.) and registered in the database of the Ministry of Culture of the Czech Republic under the number E 4961 (filed on January 1, 1970).

This journal publishes the most recent results of original research in the form of *articles*, includes *discussions* on relevant topics and material *communications*, and complements the published material by *reviews* of publications or their brief abstracts in the section *Reports from Literature*. The *Chronicle* section informs our readership about recent events (e.g. conferences, exhibitions) in relevant fields. Contributions can be submitted in Czech or world languages (English, French, German).

